

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

NYÓLCADIK ÉVFOLYAM.

VIII-dik füzet.

1877.

Augusztus.

I.

János evangyéliomának igazeredetősége.

— Van Oosterzee utrechti hittanár után. —

Midőn János evangyéliomának igazeredetőségéről akarunk szólni : bizonyára senki sem vonhatja kétségbe, hogy a legégetőbb kérdések egyikének fejtegetésébe bocsátkozunk, mert hiszen a negyedik evangyéliom igazeredetősége és történelmi hitelessége, egyike a legnagyobb jelentőségű kérdéseknek. Bizonyára e kérdés fontosságát is tul lehet hajtani, mint általában minden egyébét; egyetlen szentirati darab elvesztése még nem vonja maga után a keresztyénség összeomlását. Ezt bátran megengedhetjük, sőt hozzá tehetjük azt is, hogy mi akkor sem veszitenők el Krisztust, ha a negyedik evangyéliomot el kellene is veszitenünk. A keresztyén egyház — természetesen egészen más viszonyok közt — legalább egy fél századig állott és virágzott a negyedik evangyéliom nélkül ¹⁾.

¹⁾ Tholuch szerint („Glaubwürdigkeit der ev. Gesch.“ 323. l.) a mai keleti egyház, Krisztust illető előterjesztéseit csaknem kizárólag a három első evangyéliomból meríti, és ime még is fennáll. Az azonban, hogy virágzik-é? — egészen más kérdés.

Tartozunk kijelenteni még azt is, hogy csupán a három első evangyéliom szerint is végtelenül nagyobb a Krisztus, mint a nivé őt a mai theologia oly igen szeretné letörpíteni. És én nem kételkedem kimondani még azt sem, hogy csupán azon négy páli levél maradjon birtokomban, melyeknek igazeredetiségét még a tübingai iskola sem tudta elvitatni; t. i. a római, két korinthusi és a galatiai levél, már csupán e négyből is képes vagyok igazolni azon hitemet, hogy a keresztyénség természetfeletti eredetű, alapítója pedig isteni személy.

Az egyáltalában nem áll, hogy a modern theologiai irányzat győzedelmeskedett az által, hogy János evangyéliomának igazeredetiségét megingatta, sőt ha tökéletesen megdöntötte volna is, — ha ugyan ez lehető — még akkor is maradnának fenn oly tények és kérdések, melyeket ha elfogulatlanul szemlél : kénytelen beismerni álláspontjának tarthatlanságát. — De hát egészen közönyös lenne reánk nézve a negyedik evangyéliom, annak történetét illetőleg, a kiben mi, mint urunkban és megváltónkban hinni megtanultunk!?! — Kedves olvasó! oly időben élünk, midőn a szeretet sokak keblében meghidegett azon tekintetben is, hogy a mit előbb mint becses, mint legdrágábbat tekintettek, az a mai időben már egészen elvesztette értékét rájuk nézve. Azonban az egyházat még sem tekinthetem oly meghidegedettnak, — hogy úgy fejezzem ki magamat — oly blazírtnak, hogy egészen közönyös lehetne reá nézve egy oly evangyéliomnak elvesztése, melyről egykor a humanitás apostola Herder így nyilatkozott : „angyal írta azt“. — És pedig — hogy egymást nagy szavakkal ne ámítsuk, nem lehet eltitkolnunk — elveszitenők ez evangyéliomot hitünkre, életünkre nézve mindörökre, ha az nem fogna reánk nézve egyéb lenni, mint egy történelmi regény, vagy dráma, egyszóval az, a mit most abból csinálni akarnak. Oly gyakran mondják, hogy korunkban már nem lehet komoly ember, a ki gondolkozását érzelme alá rendeli“. De kérдем, hogy „komoly ember“ meddig tartja aztán fáradságra érdemesnek, hogy Krisztust életkenyerének, világ világosságának, jó pásztornak; feltámadás- és életnek tekintse : ha meggyőződött arról,

hogy mind e jellem vonások Krisztusban nem egyebek, mint egy második századi obscurus regényíró egyéni véleményei, a ki azokkal az egyházat és világot tévutra vezette. Én azt tartom, „komoly embernek“, a ki az igazság tanszékén nem vetemedik tisztességtelen szójátékokra, s ha valaki ilyen jezsuitai mentális reservation rajta kapatik: méltán vettetik meg mint theológiai csaló.

Hogy mily nagy fontosságu a negyedik evangyéliom igaz-eredetiségének kérdése : nyíltan bizonyítja az a heves támadás, mely ellene intéztetik, mégpedig olyanok által, kik utmutatójukat Renant is messze elmaradva látják már hátuk mögött. Annyi tudományosságot, éles elmüiséget bizonyosan nem fordítának a negyedik evangyéliom tekintélyének megingatására s ha lehetséges volna, megdöntésére : hacsak nem látnák azt, hogy az ugynevezett modern világnézlet mindaddig nem képes diadalra vergődni, míg a negyedik evangyéliom tekintélye szilárdul áll. — Valamint történelmi téren Krisztus feltámadása : ugy a kritika mezején János evangyéliomának authentiája lett az ismertető Sibboleth jelszó, és alig lehet tagadni Strausz azon észrevételét, hogy elébb János evangyélioma, — s ennek a synoptikusokhoz való viszonyával kell tisztába jönnünk, s csak azután kezdhetünk Jézus-élet-történetének tanulmányozásához. Bizonyára nem „komoly ember“ az, a ki a dolgok ilyenén álláspontján nyugodtan marad. Mert avagy lehet-é nyugodtan nézünk, hogy miként rabolják el tőlünk legdrágább kincsünket, jóllehet azt igyekeznek elhíttetni velünk, hogy vesztességünkért még hálával tartozunk nekik, mivel egy — bár tündöklő, de hitvány üvegkoralltól szabadítanak meg?,

Még csak egy megjegyzést, — mielőtt magára a dologra térnénk. János evangyéliomának, — már mi csak így nevezzük ez evangyéliomot — megtámadtatása épen nem új dolog, azonban nem is oly nagyon régi, hogy már hosszú történelme lehetne. Az első támadás ez ellen 1792-ben, az angol Evenson által intéztetett. Őt követte Németországon Brettschneider 1820-ban. — Azonban a megtámadott erősség védelmezői oly erővel verték vissza a támadást, hogy Brettschneider kénytelen volt visszavonulni, s kinyilatkoztatni, hogy ő

azon czélját, miszerint János evangyéliomának igazeredetősége felől meggyőződést szerezzen: teljesen elérte. — Ez előcsatározás után 15 évi béke következett, melyet Strausz tört meg 1835-ben, az ő hires „Leben Jesu“ című munkájával. — De oly erős az igazság hatalma még az ő legnagyobb ellenségeinél is, hogy Strausz kénytelen volt műve harmadik kiadásában (1838.) bevallani, hogy ő sincs egészen meggyőződve a negyedik evangyéliom áleredettségéről, s kétségbe vonja kételkedésének jogosultságát. Azonban ez engedményt a negyedik kiadásban (1840.) ismét visszavonja, nem valami új argumentumok alapján, hanem a mint látszik, kínos élettapasztalatok következtében. A népszerű kiadásban (1864.) pedig, minden gondolkozás nélkül kezét nyújt az e közben fellépett tübingai iskola kritikájának, mely János evangyéliomát pusztán „művészi compositiónak“ tekintette. Ez iskola volt az, mely több oldalról támogatva oly hévvel ostromolta az igazeredetiséget, hogy nem ok nélkül neveztetett „modern revolutiónak“ a János Krisztussa ellen. Azonban itt is bebizonyult azon közmondás igazsága: „a tűz mely szalmát megemészt, az aranyat csak ragyogóbbá teszi“¹⁾ Az evangyéliom védelmezésére sikra szálltak Németalföldön Niermeyer és Scholten leydeni hittanárok és pedig az ohajtott sikerrel; az utrechti és gröningeni iskolák részéről is — csak Baumhauert és van Herwerdent emlitem — nyomatékos hangok emelkedtek a mellett. Amsterdamban hatalmasan védte azt da Costa. — Egy szóval, körülbelül tizenöt évvel ezelőtt, Németalföldön minden theologus lényegileg egyetértett János evangyéliomának igazeredetősége felett. Különböző iskolák és irányzatok között még e tekintetben meglehetősen öszhangzat uralkodott Németországon is. Első rangu hittudósok, mint Lücke, Ebrard, Ewald, Bleek, Hase és több mások teljes meggyőződéssel és meleg rokonszевvel nyilatkoztak a negyedik evangyéliom igazeredetősége mellett.

¹⁾ Holland közmondás (het vuur dat het stroo verteert, het goud te schooner doet blinken) — Magyarban az ennek megfelelő közmondást nem ismervén, kénytelen voltam szóról-szóra adni. Azonban így is elég erőteljes az.

De hát honnan van az, — kérdi a tisztelt olvasó — hogy a közelebbi években a vihar erősebben tört ki? Magában az evangyéliomban lettek felfedezve oly nehézségek, annak apostoli eredetisége ellen, melyeket elébb nem is sejtettek? Vagy az evangyéliomon kívül fedeztek fel újabb bizonyságokat, melyek a régieket meggyengítették, elhallgattatták? Sem egyik, sem másik nem áll, kedves olvasó! Mind a mellette, mind az ellene szóló bizonyságok, ma is épen azok, melyek elébb voltak, csupán a szem, melylyel ezeket tekintik, változott meg, vagy jobban mondva, a vizsgálódó szem kapott oly szemüveget, melyen János evangyélioma történetellenesnek, s ennél fogva áleredetűnek tűnik fel. — A negyedik evangyéliom igazeredetisége ellen egész a legújabb időkik sem fedeztek fel a támadók új fegyvereket, csak — és ezt a támadók beesületére ki kell mondanunk — a régieket, melyeket az elődök kezéből nem egyszer kiütöttek, vették őket fel újra, s élesítették ki, és használták oly ügyességgel, hogy valóban fenyegetőknek tűnhetnek fel. A kritikai operációknál oly művészetet gyakorolnak, melyet már nem lehet jobban, mint épen „l' art de grouper les chiffres“, — azonban annál kevésbé „l' art de verifier les dates“-nek neveznünk. — S bár több ízben bizonyos ügyesség kívántatik is ahoz, hogy a kedvező bizonyságokat annyira háttérbe, — a nehézségeket pedig annyira előtérbe lehessen állítani, hogy azok a jóindulatu, de nem mindig tisztalátásu szemlélőben meglehetősen kedvezőtlen, ha nem kínos benyomást idézzenek elő: azonban még sem valami nagyon nehéz a tisztát felzavarni, az egyszerűt elburkolni, s azt a mi általánosan elismert dolog, annyira alaptalannak tüntetni fel, hogy az avatatlan végre nem tudja magát tájékozni. — S a kritikai éleselműség bizonyára sohasem talál kedvezőbb alkalmat a támadásra, mint mikor az a korszellem és divat által is támogatva, lép a rendszeres kétségeskedés szolgálatába.

Kétséget sem szenved, hogy oly materialisztikus korszakban mint a miénk, egy oly szellemi evangyéliom iránt, mint a Jánosé, nem igen lehetnek kedvezők a vélemények. Azonban mind e mellett is igen jól tudja a modern naturalismus azt,

hogy azonnal megcsinálhatja végrendeletét, mihelyt a tagadás lehetősége elvételik tőle arra nézve, hogy a negyedik evangyéliomot csakugyan János, — és pedig tapasztalat után írta. S mi lehetne természetesebb, mint hogy inkább aláírja János Krisztusának halálítéletét, mint a magáét. — Azt mondják ők elfogulatlanul vizsgálódnak azon bizonyítékok felett, melyek az evangyéliom igazeredetiségének mellette vagy ellene felhozathatnak. — Igen, csakhogy mégis becsesebbek azon bizonyítékok rájuk nézve, melyek álláspontjukat erősítik, és ez szükséges is, mert különben oly eredményekre jutnának, melyeket nekik elfogadniok lehetetlen a nélkül, hogy álláspontjukat és világnézetüket is bukni ne engedjék, a mi pedig, önként értetik, hogy rájok nézve lehetetlenség.

Hát mi reánk nézve miként áll a dolog? Ugy tekintsük-e a támadást, mint már bevett álláspontot? Bizony őszintén kimondva, gyakran nehezen esik e kifejezést elüzni ajkainkról, midőn látjuk hogy a legerősebb bizonyítékokat, mily gyorsan lökik félre, vagy mint nem bizonyítókat utasítják vissza. Azonban nem lehet félreismernünk, hogy azon megjegyzés, miszerint Renan ismeretes regénye azért nem érthette el célját, mivel még a 4-ik evangyéliom jánosi eredetiségét megtartotta: igen megerősítette az ő lelki rokonainak a 4-ik evangyéliom ellenében elfoglalt oppositóját, azon oppositót, mely ovatosan lett előkészítve, nagy bátran kihirdetve, talentommal folytatva, nagy ügyességgel népszerűsítve, s a sok apró hatalmasság által annyira felhasználva: hogy az embernek önkénytelen eszébe jut a költői mondat: „A hol királyok építenek, talyigások is dolgoznak.“

Hogy jövőben hova fog fejlődni a modern naturalismus részéről a dolog, az bizonytalan, s ki tudja, hogy évek, — vagy csak hónapok és hetek multával is mivel fognak meglepni bennünket! Épen azért, hogy mindenre el lehessünk készülve, vegyük kezünkbe magát a megtámadott evangyéliomot és kérdjük meg annak írójától azt, amit az ő előadása szerint a zsidók kérdeztek egykor az ő nagy névrokonától Keresztelő Jánostól: „mit mondasz magad felől?“

I.

Épen úgy mint Máté, Márk és Lukács : János sem nevezi meg magát mint az evangyéliom íróját. A szokott felirat is : *κατα Ιωαννην* későbbi eredetű, s nem nyújthat teljes bizonyosságot az evangyélium írója felől. Tehát felfedezési utra kell indulnunk, hogy nyomára jöhessünk az előttünk még ismeretlen szerzőnek. Ez ut bármily fáradságos, de egyszersmind kecsesítő is, a mennyiben valamely rejtély kutatása rendesen gyönyörrel jár. — Ha már — a mint mi nyomós okok alapján meg vagyunk győződve — az evangyéliom XXI-ik fejezete ugyanazon kézből származott, a melyből az azt megelőző husz fejezet¹⁾ a nevezett utolsó fejezetben a szerző úgy jellemzi magát (Ján. XXI. : 20—24 Tischendorf) mint „azt a tanítványt, a kit Jézus szeret vala, és a ki ezekről bizonyosságot teszen, és a ki ezeket írta“. — De a név még itt is el van hallgatva, nagyon valószínűleg azért, mert az, első olvasói előtt ugysem volt ismeretlen. — Tehát ebből következik az, hogy a negyedik evangyélium szerzője egyáltalában nem valami rejtélyes, — sőt nagyon is ismeretes személy lehetett, továbbá a név nem említése többet bizonyít az apostoli eredetiség mellett, mint ellen. Mert egy oly költő, ki minden áron János neve alatt akart hatást gyakorolni; e nevet minél jobban, és minél többször hangsúlyozta volna, a mint azt például a Péter második levelének szerzőjénél látjuk, — feltéve, hogy e levél nem igazeredetű, — a ki rögtön azon kezdi : „Simon Péter, Jézus Krisztusnak szolgálja és apostola“. És nekem úgy látszik, hogyha ez utóbbi esetben az apostol nevének tulságos emlegetéséből azon következtetésre lehet jutni, hogy a Péter második levele nem igaz eredetű : megfordítva, a negyedik evangyéliomnál, a név elhallgatásából annak igazeredetiségére lehet következtetnünk. Ez azonban csak mellékesen legyen megjegyezve; mert mi nem lehetőség, hanem bizonyos-

¹⁾ Oosterzee miként vélekedik a Jan. XXI. igaz eredetisége felett, megolvasható „Het leven van Jezus“, 1865. III. 433—436.

ság után tudakozódunk, a mi nem is lesz nehezen feltalálható, ha az előttünk álló nagy ismeretlennek élesen szeméi közzé nézünk.

Annyit rögtön fel fogunk fedezhetni, hogy a negyedik evangyéliom írója zsidó még pedig palaestina zsidó volt Jézus korából. Jóllehet sehol sem említi, hogy ő zsidók számára ír; mégis nem kevésbé tartja szem előtt az ó-szövetséget mint Máté, és pedig nem az alexandriai fordításban, hanem eredetiben. A legkisebb apróságokig kiterjedő ismeretséget árul el a zsidó szokásokkal, és gondolkodás móddal. Ő, bár már Jeruzsálem elpusztulása után ír, oly élethíven és elevenen rajzolja a szent várost lakóival, s egyes helyiségeivel együtt, hogy szinte úgy tetszik, mintha még előtte volna a szent város. „Mindenütt oly férfit fedezünk fel ez evangyélium írójában, — mondja Nemetország legnagyobb orientalistája, Ewald — ki pontosan ismeri a dolgok állását Jézus idejében, mind Galileában, mind Judeában, úgyhogy ily pontos leírást csak egy szemtanutól lehet várni.¹⁾

Helytelenül jegyzik meg, hogy a negyedik evangyélium ellenséges hangulatot árul el a zsidók iránt. — Annyi bizonyos, hogy azon meleg rokonszenv a zsidók iránt, melyet Pál tanúsít, ez evangyéliumban nem található fel. Azonban egészen más élettapasztalatok és körülmények közt mondja ki Pál erősebb nemzetiségi érzelmeit, mint a negyedik evangyélium szerzője. Pál korában még állott Jeruzsálem; ez evangyélium iratásakor pedig már a város és templom, s ezekkel együtt a válaszfal a zsidók és pogányok között, földig le volt rontva; a kiválasztott nemzetség nem volt többé isten népe, hanem a messiás megvetésének büntetését szenvedte. — És a mi evangyéliumunk íróját annyira áthatotta a Krisztusért lángoló szeretet, hogy az

¹⁾ Épen így Weizsäcker, ki pedig igen szabadelvű theológus („Über die Ev. Gesch. 1863.“ 263. lap) így ír: „Wir sehen unsso ganz in den jüdischen Gedankenkreis, und das jüdische Leben versetzt, dass von dieser Seite nicht nur die Absicht diese Beziehungen eingehend zu schildern, sondern auch eine eigenthümliche Erinnerung, welche den Stoff dazu gibt, anerkannt werden muss“.

a nemzeti érzelmeket is tullobogta. Egyébaránt nem kell figyelmen kívül hagyni, hogy a hol a negyedik evangyéliom „zsidókat“ említ : ott legtöbb esetben az ellenséges irányzatu sannhedrinista zsidókat érti, akik a többi evangyéliomokban is igen kedvezőtlen színben vannak feltüntetve. — És Jézus kebelbarátja miképen szólhatna ezekről szeliden és szeretettel ! De szól igenis fájdalommal, melybe a méltatlankodás érzete is vegyül, midőn ezt mondja : „Az övéi közzé jöve, és az övéi őt be nem vevék“. (I. : 11.) Azonban érthetőleg kimondja azt is, hogy az ó-szövetségi messiási váradalom egészen egyezik az övével. — Az ő testté lett Logosa épen az a Krisztus, a kiről Mózes és a próféták jövendölnek ; (V. : 45—47.) a ki maga is kifejezi azt, hogy „az idvesség a zsidók közül támadott“, (IV. : 22.) és a ki jelentőségteljes mondatával : „a mit tudunk azt mondjuk, és mit láttunk arról teszünk bizonytságot (III. : 11.) egy vonalba helyezi magát Izrael házával. — Épen így az író is — ahol saját személyében beszél — mindenütt úgy tünteti fel magát, mint Ábrahám fiát, igazi izraélitát, — de a ki már megtalálta az ő messiását, és abban a „világ világosságát“. Az evangyéliom írója személyiségének zsidó típusa egy új keresztyén-bölcsészeti elem uralma alatt áll, de a mely által egyátallában nem törültetett ki, sőt a gondosan vizsgálódó szem előtt meglepőleg nyilatkozik.

Fel fogjuk fedezhetni azt is, hogy ez izraelita író Jézus barátainak szűkebb körébe tartozik. A világ világosságának viszfénye tisztán tükröződik azon férfiu arczán, ki szent lelkesedéssel írja : „láttuk az ő dicsőségét“ (I. : 14.) Valóban csak nagy önkénykedéssel lehet e szavakat pusztá lelki szemlélődés eredményeiként fogni fel, mint a melyeknek semmi közük valami érzéki tapasztalathoz. Sőt inkább, úgy hangzanak e szavak, mint viszhangjai az apostol emlékezetének s felejtetetlen tapasztalatainak. — A ki ezeket hallattja, megemlíti egyszersmind azok neveit is, kikkel ő magát egynek gondolja, de nem a szemlélődés adományára való tekintetből, hanem egy hasonlíthatlan előny együtt birtoklásában. Majd önmagát is fellépteti, és szól : „és a ki látta, bizonytságot teszen róla, és igaz

az ő tanubizonysága, azt tudja, hogy ő igazat mond“ (XIX. ^{35.}) Igy szól mint szemtanu Krisztus oldalának megsebesítéséről, mint történelmi tényről. — Mint szemtanut ismerhetjük őt fel elbeszéléseiben, és az események szinterének leírásában. Avagy lehet-é szemléletibb előadást képzelni, mint a VII-ik részben a jeruzsálemi pártok állásának és küzdelmeinek leírása? És avagy lehet-é plasticusabb, frissebb, naivabb elbeszélést olvasni, mint a IX-ik részben a vakon születettnek története? Valóban az ily leírások, azon benyomást teszik az emberre, a mit egy frissen leszakasztott szőlőfürt, melynek szemjein még a hajnal harmat cseppje ragyog; és én igen tudom bámulni azt, a ki a negyedik evangyéliom átolvasása után e benyomásból semmit észre nem vesz, — sőt ez evangyéliomot egy névtelen „componista“ elmeszüleményének képes tartani, a ki — oh hallatlan összeköttetés! — egy ily hasonlithatlan tehetséget, oly művészietlen egyszerűséggel tudott egyesíteni.

Szerzőnk az Ur barátai — és barátnői közt mint bizalmas egyén forog, s ennél fogva többet is tud mint az őt megelőző három evangyéliosta. A főszemélyek, kik a három első evangyéliomban az egy Pétert kivéve csak általános vonásokkal rajzoltatnak: a negyedik evangyéliomban élnek és cselekesznek. Ez evangyéliomban látjuk, hogy a három elsőben előjövő „Tholomäus fiai“, — Nathanaël, — Tamás, kiva synoptikusok által épen csak névleg van említve, itt három izben jelenik meg (XI. : _{16.}; XIV. : _{5.}; XX. : _{24-29.}) kétszer mint mellékegyszer mint főszemély, t. i. Jézus feltámadása utáni egyik megjelenésekor. — És e három vonással oly találóan, oly élethiven, s mégis keresetlenül van rajzolva, hogy e három vonás egy tiszta jellemképet tüntet elő, és pedig, — jegyezzük meg ily élethü képet csak emlékezet után lehet rajzolni. — A negyedik evangyéliosta, továbbá egész sereg oly apróságot ír le, melyeknek megemlítését nem lehet másból kimagyarázni, minthogy a szerző maga is szemtanuja lévén az eseményeknek, azok a legapróbb részletekig bevésődtek emlékezetébe. — Igy megemlíti pl. a Kanai vizes-korsók számát és nagyságát. Nikodemus által az Ur temetésére hozott myrrha és aloé

sulyát, a Tiberiás tóban fogott halak számát, és pedig minde-
neket oly egyszerűen, hogy lehetetlen elképzelni: miképen
tudhatják e számokat allegoraiilag magyarázni a modern ratio-
nalisták. Sőt inkább el kell ismernünk azt, hogy mivel az ily
csekélységek felhozására épen semmi különösebb okot nem
találunk: ezek megemlítésének okát egyedül az író személyes
emlékezetében kell keresnünk. — A negyedik evangyélium
nem csak azt tudja, hogy mi, és mi képen, hanem azt is, hogy
mikor történt. Evangyéliumok khatronologiai határok között mo-
zog, mely khatronologia azonban sokkal érdekesebb lélektani,
mint történelmi szempontból. Ez bizonyítja azt, hogy az író a
tényeket együtt és egyenként a mily pontosan csak lehet igye-
kezett az olvasók elé állítani, hogy ezek mintegy beleélhessék
magukat az eseményekbe, mintha ők maguk is szemtanúk volná-
nak azoknak. Már mindjárt az első fejezetben figyelteti olvasóit a
napok egymásutáni szabályszerű következésére nemcsak, —
de még a „tizedik órát“ is megemlíti. — Továbbá (IV. 6.)
említi, hogy hat óra volt, mikor az Ur leült a Jákób kútja
mellett; hét órakor hagyta el a hideglelés a főember fiát. (IV.
52.) — Mindezek minden különösebb intentio nélkül említett-
nek, de épen azért igen fontosak az igazeredetőség bizonyítá-
sánál, mivel önkénytelenül is szemtanura hagynak gyanít-
tatni. — És a mi még nevezetesebb, az időjelzéseket legin-
kább a történet elején és végén találjuk. Hát avagy mi is nem
ugy szoktunk-e eljárni, ha valamely korábban átélt eseményt
jegyzünk fel magunknak, hogy annak leginkább csak kezde-
tét és végét jegyezzük fel, míg a közbe esett idő je-
lentékenyen háttérbe lép, még a legerősebb emlékező tehet-
ség előtt is.

Az eddig mondottak alapján, egyáltalában nem járunk
rossz úton, ha a szerzőt az apostolok között keressük. Az
apostolok nagyrészt meg vannak említve ez evangyéliumban.
Taddeus Judás egyszer, Filep kétszer, András négyszer, Ta-
más ötször, az áruló Judás nyóleszor, Péter harminchárom-
szor van nevezve. Arra nézve egyetlen okot sem látok, hogy a
nevezettek között keressém azon tanítványt „a kit az ur sze-

ret vala“ és a ki mint szemtanu írja az evangyeliomot. ¹⁾ Két fő apostol nevét nélkülözzük, az egyik Jakab a Zebedeus fia, a ki még Herodes alatt lefejeztetett (Csel. XII. ₂.) a ki tehát ennél fogva itt nem jöhet számításba; a másik: János, a ki Péter- és Jakabbal együtt az Ur legbizalmasabb tanítványa volt, és egyike az ugynevezett oszlopapostoloknak, és a kinek a negyedik evangyéliomban névleg nem említése teljesen ki magyarázhatlan, ha csak nem ő írja az evangyéliomot. Hogy valóban ő, és nem más az a „másik tanítvány“ kit Péter mellett annyiszor látunk említve, — ki együtt állott az asszonyokkal a kereszt alatt, — és a ki a nyílt sir előtt először hitte el az Ur feltámadását (XVIII: _{15, 16}; XIX. _{25—27}; XX. _{1—8}.) az a mondottak után alig vonható kétségbe. E felvételünket részben, — de félreérthetlennül bizonyítja a feledhetlen tizedik órának megemlézése is, mint a mely órában a két tanítvány, kik közül az egyik András volt, a másik pedig névtelen marad, először találkozott az Urral. Ez is egy adat; a mennyiben az írónak kitörölhetlennül emlékezetébe van vésődve ez óra, mint életének legbóldogabb órája.

De mindezeknél erősebben szól egy mindjárt említendő vonás az evangyéliomban, annak igaz eredetisége mellett, úgy hogy már ez maga csaknem kényszerít, hogy kimondjuk: az író maga felfedezte magát. — Nevezetesen míg a synoptikusoknál az Ur utának előkészítője rendszeren Keresztelő Jánosnak nevezetik: (igen természetesen, arra való tekintetből, hogy össze ne zavartassék ama másik Jánossal, ki egy volt a tizenkettő között.) a negyedik evangyeliom írója egyáltalában nem tartja szükségesnek, hogy neki előnevet adjon. Pedig egyebeket mindig pontosan és összezavarhatlanul nevez meg. Igy pl. Tamás, ki nevezetik kettősnek, Judás, de nem az a ki az urat elakarja vala árulni, — sőt még Péter is, „Simon Péter.“ Honnan van tehát az, hogy egyedül Keresztelő János nincs ily pontosan megnevezve? Csupán egyetlen

¹⁾ Lützelberger azon feltevése, hogy András írta a negyedik evangyéliomot, megzáfoltatott Bleck által. (Einl. in das Neue Testam. 3-te Aufl. 1875. 172-dik l.)

okot lehet erre nézve gondolni és az: hogy a ki ir, János, annak ismerik őt az olvasók is, és ennél fogva nincs szükség arra, hogy különbséget tegyen, mert hiszen ránézve különbség nem is létezett, mert ő csak egy Jánost ismert magánki-vül, a kiről az olvasóknak irt.

És el lehetne képzelni azt, hogy egy csaló, ki János ne-ve alatt lép fel, és Keresztelő Jánost huszszor említi mint egyszerűen csak Jánost: így gondolkozhatott és szólhatott volna: „Soh'se törődjeteK azzal, hogy miért nevezem én Ke-resztelő Jánost egyszerűen csak Jánosnak: én csak egy Já-nost akarok ismerni, mert felvett szerepemben a másik János én vagyok.“ ? Ha így állana a dolog, akkor valóban igen raffi-nirozott csalóval volna dolgunk, kit nem a kritika, hanem a polizei elé kellett volna hurcolni.

Még a leghevesebb támadók is kénytelenek megengedni azt, hogy a negyedik evangyéliom írója egyedül Jánosnak kíván tekintetni: de azon lélektani magyarázattal, hogy aztán miként volt képes az író Jánost annyira utánozni, a nélkül, hogy a mintát maga előtt látná; miképen tudott egy utánzó annyi naivitással írni: egészen adósok maradnak. — Bátran ki lehet mondani azt, hogy ha a kritika különösebb okokat nem találna is arra nézve, hogy az evangyeliomot Jánosnak tulajdonítsa: már csupán az eddig előadottakból is igazolhat-ná a józan ész azon állítást, hogy a szerző senki más nem le-hetett, mint a Zebedeus fiainak egyike János.

És ha ez bizonyos: mi tehát az oka annak, hogy János mint szerző sehol sem említi saját nevét az evangyéliomban? — Hát miért is tette volna azt, a mi az ő korában ugysem volt szokás, és a mi olvasóira nézve, kik őt kétségkívül igen jól ismerték, szükségtelen is lett volna. Ihletettség nélküli kritikuskokra ő bizonyára nem számított, hanem oly olvasók számára irt, kik igen jól tudták, hogy ki az, ki az Ur keblén nyugodott, és a kit az Ur szeret vala. E nevet ő minden egyéb névnel végzetlenül nagyobb becsben tartja, s épen ezért neve-zi magát többnyire csak így, s bizonyára igen gyenge psycho-logus az, a ki e névben talán önmagasztalást vél látni: holott

az nem egyéb, mint a nagy kegyelemért érzett mély háládatosság kifejezése.

Ily okok alapján most már csaknem lehetetlenség tévedésben lenni a negyedik evangyéliom írójának személyisége felől. És mi a nyert eredményt bátran összefoglalhatjuk értekezésünk ez első tételében:

A mely felvilágosításokat magából az evangyéliomból merithetünk írójára vonatkozólag: legfőképen igazolják azon fölvételt, hogy a negyedik evangyéliom írója a *Z e b e d e u s* fia, *J á n o s*.¹⁾

II.

Azonban nem lehet-e csalódnunk? Talán az a mit mi Jánosról más forrásokból tudunk, azon következtetésre fog vezetni bennünket, hogy egy oly személyiség, mint János nem írhatta a negyedik evangyéliomot. Tehát lássuk: micsoda forrásokból, és miként ismerhetjük mi Jánost?

Többé kevésbé ismerhetjük őt a synoptikusokból, Pál leveleiből, magának Jánosnak közönséges leveleiből, és különösen az első levélből, végre az apokalypsisből, melynek jánosi eredetősége még a negyedik evangyélium támadói közül is legtöbbek által el van ismerve. — És e szentirati darabokon kívül, egyes egyházi atyáknál találunk még Jánosról, — ha nem szigoruan történelmi, — de mindenesetre jellemző feljegyzéseket. — E szétszórt vonásokat ha összeillesztjük: egy meglehetősen tiszta jellemképet nyerünk, s a negyedik evangyéliomon kívül is elének fog lépni János. És aztán az lesz a kérdés: hogy valyon a negyedik evangyéliomon kívül felfedezett alak ugyanaz-é, a kit a negyedik evangyéliomban látunk?

A negyedik evangyéliomból kitünik, hogy annak írója csak Jézus kebelbarátja lehetett. Azonban épen így ismerjük mi Jánost a synoptikusokból is.

A negyedik evangyéliomból látjuk, hogy annak írója oly

¹⁾ V. ö. K. L. Weitzel igen érdekes értekezését, „Das Selbstzeugnis dess vierten Evangelisten über seine Person (Stud. u. Krit. 1849. III. 578.) Annak bizonyítékául, hogy a korábbi időkben még igen szabadelvű theologusok is elismerték a 4-dik ev. jánosi eredetiségét: I. Credner Einl. i. d. N. T. 1836. I. 93. 208. l.

magas szellemi fejlettséggel bír, hogy ő ez által a három első evangyélitát messze tulszárnyalja. Ugyde a Zebedeus fia a synoptikusok szerint is egyik legelőkelőbb halászeszaládból származott. (Márk I. ₂₀; Luk. V. ₁₀; Máté XX. ₂₀; Márk XVI. ₁) anyja oly mély belátású és széplelkű nő volt, mint Salome; továbbá évekig időzött a mivel Efezusban, hol korának bölcsészeti eszméivel is meg kellett ismerkednie, úgy-hogy mindezeknél fogva egyáltalában nem lehet csodálni, ha ő tulszárnyalja evangyélita-társait.

A negyedik evangyéliom írója lángoló lelkesedést tanúsít evangyélioma minden lapján az Ur ügye iránt, mely lelkesedés a Mester iránti buzgó szeretettel van egyesülve. — De hiszen ez épen az a Boanerges jellem (Mark III. ₁₇.) melyet a synoptikusok is rajzolnak, midőn pl. János azt kívánja, hogy tűz szálljon az égből a samaritan falura, mely Jézust befogadni nem akará. — E jellem ugyanaz, melyet a hagyomány is rajzol, midőn elbeszéli, hogy János nem akart egy fürdőháznak még csak fedele alá sem bemenni, mivel abban épen akkor ott volt az eretnek Cerinthus. — E jellem ugyanaz, melyet János aggkorából szinte a hagyomány tüntet fel, hogy t. i. János hallgatói előtt csak ennyit mondott: „Fiacskáim, szeressétek egymást“.

A három első evangyéliomban, a cselekedetek könyvében, Pál leveleiben mindig úgy tűnik fel János, mint a ki sokkal kevesebbet beszél, mint a tüzes Péter. — Többnyire Péterrel jelenik meg, s a szót mindig ennek engedi át. (Csel. III. IV. — Gal. II.) Nála a receptivitas felül mulja a lélek spontaneitását; ő figyelő, majdnem mondhatni hallgató. Ugyde a negyedik evangyéliomban is ilyennek ismerjük mi Jánost. Gondoljunk pl. az utolsó este leírására. Péter, Tamás, Taddeus, Judás folyvást kérdezősködnek, míg János hallgat. — (L. XIII. XIV.) Mint figyelő, szemlélődő tűnik ki azon megjegyzésekből, melyeket ő több esemény után odavet, és pedig melyekben tévedéseit és hibás felfogását is kijavítja (II. ₂₁. ₂₂; XII. ₁₆.) (csak melleleg legyen említve, egy falsarius ajakán, ki hogy iratának tekintélyt szerezzen: a János apostol

nevében lép fel, igen különösen vennék ki e vallomások magokat.)

Ha János első levele, — hogy a másik kettőről ne is szöjünk — valóban attól az apostoltól származott, kinek neve alatt ismeretes, — a mit pedig a legujabb kritikusokon kívül mindenki elismer — úgy az felfogását, alaphangját, egész szellemét és irányát tekintve, annyira öszhangzik a negyedik evangyéliommal, hogy e kettő irójának ugyanazonossága minden lapon szembetünik, s azon kérdés, hogy valyon az egyik irat, nem csupán a másiknak utánzása-é? igen könnyen visszautasítható.

És végre az apokalypsis — azon irat, melytől még a legnegatívabb kritika sem vitathatta el igaz-eredetiségét, — mikép tünteti fel Jánost? Mindig mint olyat, a ki egyedül az Ur isteni természetéről és méltóságáról tesz bizonytságot; (és épen ezért is adták Jánosnak a „theologus“ disznevét) a ki Krisztus működését mint engesztelő és megváltói munkásságot fogja fel; a kiből a Krisztus iránti magasztos szeretet, és az ő eljövetele utáni epekedés, minden hangnál ékesebben szól. És ime ugyanezen alapvonásokat — természetesen azon különbséggel, a mi egy historia és apokalypsis között létezhetik — a negyedik evangyéliomban is feltalálhatjuk. — Azt azonban egy elfogulatlan vizsgáló sem tagadhatja, hogy az evangyéliomban a messiás isteni természete és méltósága sokkal tisztábban és világosabban van kifejezve, mint az az apokalypsisben történhetik. — Azonban az apokalypsis alaphangja ugyanaz, a mi oly felségesen hallik az evangyéliom prologjában. — És bizonyára azt sem lehet csupa esetlegességnek tartanunk, hogy míg az egész új szövetségben az egyetlen prologon kívül sehol sem jó elő a Logos, mint Krisztus neve: addig az Apokalypsis XIX. 13-ban ezt olvassuk: *κέκληται το ὄνομα αὐτοῦ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.*

A hagyomány úgy ismerteti Jánost, mint a ki leghoszsabb életű volt az apostolok között; a ki tehát — ha ugyan hiszünk az ur első tanítványainak megígért és ajándékol adott igazság lelkének folytonos vezérlésében — minden apostol között a legmagasabban állhatott, mindnyájok közt a legmé-

lyebben láthatott és leginkább levetkezhetette azon korlátolt zsidós fogalmakat, melyek kétségkívül a korábbi időben, valamint a többi apostolnak, ugy neki is sajátja voltak. — És kérдем, valyon a negyedik evangyéliom nem épen azt a benyomást teszi-é, hogy azt csak oly egyén irhatta, kinek már nagyon mögötte van ifjúsága, és a ki már látta Jeruzsalem romjait, és a ki csaknem átolvadt annak egyéniségébe, a kinek ő egyszer keblén nyugodott, mintha ott szívének dobogását akarta volna megérteni, és ki most sok évek multával e sziv dobogásának hangjait akarja tolmácsolni, egészen elmerülve a végetlen szeretet leirhatatlanul bóldog szemléletébe.

Ily öszhangzatot kedves olvasó! többet is találhatsz, annak bebizonyítására, hogy a negyedik evangyéliomot János apostol irta, azonban én ugy látom, hogy csak az említettek is oly sokat (némelyek szerint ugyan keveset) bizonyítanak, hogy ezekkel is bátran meglehet elégedni az igazság és élet keresésénél; és elfogulatlan szemlélő nem is fogja tagadhatni, hogy ez öszhangzat épen oly keresetlen, mint félreismerhetlen. És én ugy tartom, hogy korunk egyik kitünő theologusa nem sokat mond, mikor ezt mondja: „jamais il n'y eut entre un livre et un écrivain une concordance plus frappante, qu'entre le quatrièm Evangile et la personne de Jean, telle que l'histoire du premier siècle nous l'a fait connaître.¹⁾”

Fenntartva magunknak a jogot, az előadottak alapján jó lelkiismerettel foglalhatjuk össze, és fűzhetjük első tételünkhöz a következőt, mint második tételünket:

A mit a negyedik evangyéliom, iróját illetőleg felmutatott, ugyanazt az evangyéliomon kívül található, s János apostolra vonatkozó feljegyzések is igazolják, és meglepőleg megerősítik: úgyhogy egyik bizonyíték természetesen és szükségkép támogatja a másikat.

¹⁾ De Presenté: „Jesus Christ. etc. Paris 1866. 223. (Soha könyv és író között nem volt nagyobb öszhangzat, mint a negyedik evangyéliom és János személye között, a mint őt az első század történelme velünk megismerteti.)

III.

E tételt azonban egyáltalában nem képesek nyugodtan elhallgatni az ostromlók. „Mit használnak mindezen, és ezekhez hasonló bizonyítékok, mit használ egy írónak saját műve mellett felhozott bizonyítéka, midőn ez magával a muukával mindenütt ellentétben van: mert hát lássátok az az eset, hogy a negyedik evangyéliom maga szolgáltat oly bizonyságokat, melyek annak egyenesen igazeredetősége ellen szólnak.“ Így kiált át hozzánk egész khorus a balóldalról: a jobb oldalon pedig Ebrard azon mondatával felelnek: „Sem a pogány, sem a keresztyén világban nincs egyetlen könyv, mely több bizonyítékot tudna igazeredetősége mellett felmutatni, mint épen a negyedik evangyéliom.“ És itt kezd már a harc valóban tüzes, de épen azért nagyon érdekfeszítő lenni. — Lássuk tehát melyik seregnél van a jog és az igazság?

„Az evangyéliom nem igazeredetű — mondják a támadók, — mert abban annyi történelmi, geográfiai, statistikai hibát találunk, hogy lehetetlen az Ur kortársától és kivált Jánostól ily hibás előadást várni.“ Feltéve, hogy csakugyan így állana a dolog, — a mint ugyan nem áll, — akkor is szabadságunkban állana elfogulatlanul megkérdeni: „hogy talán még sem oly nagyok azok a hibák, hogy felfüggeszthetnék azon bizonyítékok erejét, a melyek, — minél többször vizsgáljuk, annál erősebben szólnak az igazeredetőség mellett?“

Csak ugy kitérőleg szabad legyen egy példát felhoznom a közelmúltból, az ilyen historiai és geográfiai hibákra vonatkozólag. Amsterdam egyik nem rég elhalt késő vénséget ért lakosa, a ki 1813-ban jelen volt mint ifju, Németalföld felszabadításának ünnepélyén, 1863-ban a felszabadulás 50 éves jubileumára megírta annak történetét, még pedig annyira híven, hogy minden sorából kitűnt az, hogy az író szemtanu volt. Azonban hogy hogy nem, egyszer Heerengracht helyett Keizersgrachtot talált említeni, és egy bizonyos eseményt November 25-re tett, a mi más írók szerint már Nov. 16-án

megtörtént. — És kérdem: valyon mindemellett nincs-é joga a mi öreg írónknak, mint szemtanut állítani magát a kritika elé, mely talán ily csekély hibák miatt tagadni fogja, hogy az író 1813-ban személyesen átélte e nevezetes eseményeket. — Nos, körülbelül épen így áll a dolog a negyedik evangéliomra nézve is, és azok a botránkozató historiai és geografi-ai hibák alig érdemesek arra, hogy valaki értök egy éjjeli álmát megzavarja.

A legkedvezőtlenebb esetben is, a célzott hibás helyek mindenikét lehet úgy magyarázni, hogy az legalább is lesz oly elfogadható, mint az ellenkező. Azonban semmi erőszakos magyarázatra nem vagyunk rászorulva, mert mint meg fogjuk látni: nem több, csak a látszat van azon helyeken János ellen; és ha a felhozott nehézségeket alapos vizsgálódás tárgyává tesszük: látni fogjuk, hogy azok egymásután buknak el. E nehézségek a következők:

„XI: 49-ben e kifejezésből: Kajafás ki abban az esztendőben főpap vala.“ (ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐπιταυτοῦ ἐκεινοῦ) kitünik, hogy az író azon téves értelemben volt, miszerint a főpapi méltóság évenként váltakozott, a mi pedig a történelemmel egyáltalában nem egyezik meg.“ — De hát mi akadályoz abban bennünket, hogy a τοῦ ἐπιταυτοῦ ἐκεινοῦ-t úgy tekintsük, mint a mely alatt az író Krisztus szenvedése — és halálának évét értette? De ha ez lehetetlen volna: ki állíthatja azt, hogy Annás és Kajafás között nem üzetett kéz alatt tisztátalan cserekereskedés, melyről bár a történelem hallgat (épen mint később a partikularis manoevrozásokról úgy az egyházi, mint világi téren) de azon korban nagyon ismeretes dolog volt.

„III. 23-ban említettik: „Keresztel vala János is Aenonban Salim mellett“ — Salim mellett azonban Aenon nevü városról semmit sem tudunk. V. 1-ben „Van Jerusalemben a barom vásártéren egy halastó, mely Bethesdának neveztetik“. Flavius Josephus azonban e fürdőt nem említi.“ — Ám legyen úgy. Azonban az hogy „mi nem tudunk“ valamit még semmit sem bizonyít arra nézve, hogy az ne is létezhetett vol-

na, és a hallgatásból még kevésbé lehet arra következtetni. — Aenon nem is neveztetik itt városnak, s még azon korban is annyira ismeretlen hely volt, hogy szükség volt e kifejezéssel „Salim mellett“ körülményesebben is meghatározni, — s ha már akkor is ismeretlen volt: nem csoda, ha újabbkori topografok nem említik. — A mi Bethesdát illeti: a mi tudtunk szerint is több gyógyforrás volt Palaestinában, és a többek között nem lehetett-é Bethesda nevű is? jóllehet Josephus nem talál alkalmat, hogy ezt megnevezze. Talán bizony még „nyájak kapuja“ sem létezett, — a miről pedig már Nehemiás is szól (III. 32; XII. 33;) — csupán azon okon, mert arról Flavius Josephus munkájában nincs szó?

„XVIII. 1-ben János elbeszéli, hogy az Ur a (legtöbb kézirat szerint) Cedrusok patakán tul ment. (των κεδρων) Cedrusok azonban Jeruzsalem körül nem voltak, és így csak egy helyi viszonyokkal ismeretlen íróra lehet gondolnunk, a ki az ismeretes Kedron patakát „Cedrusok patakával cserélte fel.“ — Valóban nagyon sajnálhatják az illetők, hogy az olvasás, melyre ez argumentumokat építették, egyáltalában nem helyes, valószínűleg egy későbbi másoló tudatlanságának köszönheti létre jövetelét, a ki természetesen nem ismervén a rég elpusztult Jeruzsalemét, s az a mellett folyó Kedront: e nevet a cedrus görög neve többes birtokos ejtésének (κεδρων) gondolta, és aztán az artikulust is többes birtokos ejtésbe tette e mellé, úgyhogy létre jött ez olvasás: „περαν του χειμαρρου των κεδρων“. — Azonban még a híres alexandriai kéziratban is egyesszámú articulus olvastatott, ugyanez áll a nem nagyon régen felfedezett sinai codexben is, s most már egyszerűen csak του κεδρου tétetvén a kétértelmű των κεδρων helyébe: — a költött cedrus liget, s az erre épített argumentum is egyszerűen csak alásülyedt a Kedron hullámaiba.

Semmi kedvünk hozzá, hogy mind felemlítsük az ezekhez hasonló apróságokat: mert hiszen a mikroszkop az ananászban is fedez fel féreg furásokat, de azért az ananász mégis csak a gyümölcsök királynője marad. Az ily apróságokat egyszerűen ellentétbe kell állítanunk az igazeredetiség fon-

tos bizonyítékaival, s megláthatjuk, hogy mily kevés erővel bírnak ezek ellenében. — Azonban legyen szabad még csak egy párt hoznom elő az efféle argumentomból, csupán annak bebizonyítására, hogy az efféle nehézségek inkább bizonyítják az igazeredetűséget, mint ennek ellenkezőjét.

A támadók felhózzák, hogy Sikhem, az ismeretes Samarián város, János IV-ben Sikharnak van nevezve, holott egyébtől mindig Sikhem néven jö elő. Ha már János volna az író, — mondják — miként lehessen feltenni azt, hogy ő ezen várost e néven nem ismerte? Feleletünk egyszerűen csak ez: a Talmudból világos, hogy e város Sikhárnak is neveztetett, és épen saját lakosai által, és nem lehet csodálni, ha János is az ő héber név helyett a későbbit használja, melyen lakosai is nevezték. És épen ez által bebizonyítja, hogy ő maga, személyesen is volt e városban, s ott mintegy otthon van.

Az is nagyon gyanusan hangzik a támadók fülében, hogy VII. 52-ben a farizeusok szájába e szavak adatnak: „tudakozzál felőle és lásd meg, hogy Galileából profeta nem támadott.“ Holott pedig Hoseas és Nahum galileai eredetű volt. — Azonban ki ne látná át, hogy itt a sanhedrin tagjai nagy elfogultságukban a történelem szavát is elfeledni látszanak, és ki ne látná e vonásban inkább az egész elbeszélésnek lélektanit, — mint az író izraél történelmével való ismeretlenségének bizonyítékát. Ha már az író, magok a támadók szerint oly nagy óvatosságot tanusít, hogy sohasem felejtkezik el arról, hogy Keresztelő Jánost egyszerűen csak Jánosnak nevezze: miként követhet el egyszerre oly roppant baklövést, hogy a sanhedrinisták ajkára ily történetellenes szavakat ad?

Megbotránkoznak a támadók még abban is, hogy I. 47-ben Nazarethről egy kedvezőtlen nyilatkozatot említ meg az evangyélista, holott, — mint mondják — Nazarethről azelőtt épen semmi rosszat nem tudunk. De hát a Luk. IV. 29-ben található elbeszélés, nem tüntet fel sötét képet Nazareth lakosainak erkölcsi állapotáról? És kérdem, — hogy ha soha ez eset, mit Lukács elbeszél megemlítve nem lett volna is: egy

ily másodrendű megjegyzés igazsága miatt volna csupán azért kétségbe vonható, mert azt csak egy író említi meg?

És most legyen elég az efféle kételyek — és támadásokból. Legyen meggyőződve a tisztelt olvasó, hogy a többiek sem fontosabbak ezeknél. Csak azt jegyzem még meg, hogyha az efféle támadások mind jogosultak volnának is, — a mi azonban egyáltalában nem úgy áll, — egy néhány ilyen jelenségből az egész evangyéliom áleredetiségét következtetni épen annyi volna: mintha valaki egy zsák nemes ércpénz között talált hamis pénzdarabról azon következtetésre jutna, hogy az egész összeg csupa hamis pénzből áll.

Azokban méltányosoknak kell lennünk. Az említettek-nél nagyobb horderejű támadások is intéztettek a negyedik evangyéliom igazeredetisége ellen. „Aleredeti ez evangyéliom — mondják odaát, — mert annak bölcsészeti színezete, történelmi anyaga, dogmatikai jellege lehetlenné teszik, hogy Jánostól származtassuk. Mikép irhatott János a bethsaidai halász oly bölcsészeti eszmékkel gazdag prologot, mikép öltözhetik Jézus apostola az alexandriai bölcsészet köpenyébe, miként fejezheti ki magát egy zsidó oly tiszta görög nyelven?“ — A mi már ez utolsó kérdést illeti, megjegyezzük, hogy János, mielőtt evangyéliomát írta volna, már éveken keresztül időzött Kis ázsiában és Efezusban. — És így természetes, hogy a görög nyelvben tökéletesedett, melyet különben már bizonyosan beszélt saját hazájában is, mert Jerusalemben is már az apostoli században inkább beszéltek görögül, mint héberül, s a görög nyelv lassanként mind nagyobb tért foglalt magának. (Lásd Csel. XXII. 2.) — És a mi az író eszme körét illeti: a lélek és kedély mélység nem csupán a magasabb rangúak kiváltsága, s a bölcsészettörténelem bizonyítja, hogy nem ritkán alacsony származású emberek előtt is megnyílt a theologia és theosophia szentélye, — csak Spinozát, Böhm Jakobot, Mendelssohn Mózeszt említem meg, — s utalok arra, hogy János nem épen valami szegény halász család ivadéka volt. — Aztán meg minél mélyebb volt Krisztus iránti szeretete; annál mélyebben kellett gondolkodnia a Krisztusban

kijelentett igazságok felett. Épen a szeretet ébreszti fel és tüzei a tudomány szomját, a mennyiben az tesz képessé arra, hogy a szeretet tárgyát a rokonszenv hatalmával minél mélyebben buvároljuk. „Che ben ama, ben sa“ (a ki szereti a jót, tudja a jót,) nem alaptalanul mondta ezt századunk egyik legnagyobb olasz bölcseste Auguste Conti. ¹⁾ Ezenkívül oly receptív és contemplatív jellemre, mint a minő a Jánosé, már csupán egy évi efezusi tartózkodás is igen nagy jelentőséggel bírhatott. — Ott érintkezésbe jött legelőbb is a hamis Gno-sissal, mely csakhamar oly nagy pusztulást volt előidézendő; — de épen azért kényszerítve érezhette magát János, hogy a szép színben ragyogó tévely ellenében az igazságot teljes fényében és egész mélységében mutassa fel. — És azért, hogy ezt oly alakban teszi, mely korának bölcsestezi eszméitől lett kölcsönözve: (Pál is Athenében egy pogány költő szavaira hivatkozik. Csel. XVII. ₂₈) tehát pálcát törjünk felette? Bizonyára nem tette volna ezt, ha már magában e saajátságos nyelvhasználatban, magasabb igazság nyomaira nem talált volna, és ha ez a nyelv, olvasóit illetőleg nem a legcélszerűbbnek mutatkozott volna. — Annyi bizonyos, hogy valamint Jánosnál, ugy a zsidó Philónál is előjön a Logos; azonban a hasonlóság a János és Philó Logosa között csupán annyi, hogy nevük egy. A két Logos között oly roppant különbség van, — mely különbségek felemlítése azonban kitűzött célunktól eltérítene, — hogy János önállósága kétségbe vonhatatlan. De figyelmesen megtekintve a dolgot, nem is kellett neki e névért az alexandriai bölcsestezethez folyamodnia. Már a Zsoltárok és Példabeszédek könyvében ugy találta fel Isten igéjét, mint élő és cselekvő személyt, Isten bölcsesteget, mint részesét a teremtés munkájának. S nem lehet ennél fogva feltűnő, ha ő Isten lelke által megvilágosítatva, azon előadási alakot használja, melyet ő már első ifjuságától fogva igen jól ismert, és a melyet egyszersmind a legalkalmasabbnak is ta-

¹⁾ V. ö. a gazdag tartalmu művet: „Le Composante de Piso ou le Scepticisme.“ Dial. philos. par A. Conti. avec une Introduction par E. Naville. Paris 1863.

lált arra nézve, hogy az idő szelleméhez alkalmazkodva rajzolja Krisztus dicsőségét. — E mellett is azonban nem spekulatív, hanem gyakorlati cél lebeg az ő szemei előtt; azt akarja nevezetesen bebizonyítani ez előadása által, hogy Krisztus, a testté lett Logos megadta már azt, a mit az ő korabeli bölcsészet még csak keres. Ő egyáltalában nem elvont Krisztusképet ad, hanem csak korának bölcsészeti gondolkozásmódjához alkalmazkodva tünteti fel a történelmi Krisztust. És ez a Krisztus ugyanaz, a ki a többi apostolok, és különösen Pál leveleiben is feltűnik.

A negyedik evangéliom Logos-eszméjével csak az nem tud kibékülni, kinek előre feltett szándéka már az, hogy ez ellen minden áron nehézségeket támasszon, a ki azon feltevésekből indul ki, hogy mivel Jézus nem volt egyéb mint pusztán ember, s hogy mivel egy apostol — annál kevésbé egy kebelbarát — sem ismerhette őt egyébként: tehát János sem hihette azt, hogy ő együtt vacsorált a világteremtővel. E kritika ellen azonban az a szerény észrevételünk, hogy az oly előfeltevésekből indul ki, melyet még elébb be is kellene bizonyítani, hogy t. i. Jézus felsőbb természete szerint nem isten fia, nem Logos, nem világ teremtő, — és ha már ez minden kétségen felül lenne emelve: akkor lehetne aztán azon következtetést vonni ki, hogy tehát János sem ismerhette őt annak. De hát kérдем, lehet-e az ilyen kritikát elfogulatlanak nevezni? Egész tisztelettel a kritikusok éles elméje és tudományossága iránt, nyíltan elfogultnak, részrehajlónak, dogmatikusnak nevezem azt! A valóban elfogulatlan kritikusokra nézve János e szavai: „az ige testté lett és lakozott mi közöttünk“ épen annyit tesznek, mint Pál e szavai: „minekutána eljött a teljes idő, kibocsátá Isten az ő fiát, ki asszonytól lett, ki a törvény alá adta magát“ (Gal. IV. 4.) És hogy Jánosnak miért ne volna szabad az ő módja szerint ugyanezt kimondani: azt tudtommal eddig senki sem mutatta meg.

Az azonban bármiként ítéljenek is a negyedik evangéliom történelmi anyaga, s dogmatikai jelleme felett: tény marad az

hogy a negyedik evangyéliom Krisztusa ugyanaz, a ki a Péteré, Pálé, vagy általában a többi apostoloké, csakhogy a negyedik evangyéliom írója, mélyebben bepillantott Kriszus di-csőségebe és földi megjelenésének céljába. Tehát lényeges különbség itt nem forog fenn és egész nyugodtsággal szállhatunk harczba azokkal, kik azt akarják bebizonyítani, hogy a negyedik evangyéliom, az ő Krisztus emberfeletti természetéről és méltóságáról való hitvallásával egészen egyedül áll az új-szövetségi iratok között. Az a ki Jánoznál Logos, ugyanaz, a ki Pálnál „a láthatatlan Isten fia“, — mindkettőt metaphysikai értelemben vévén. — Az a kiről ezt mondja Zebedeus fia : „Istennél vala és Isten vala, és lakozék mi közöttünk“ ugyanaz, a kiről Jóna fia így szól : „e világ fundamentomai nak felvettetések előtt rendeltetett volt, de megjelentetett az utolsó időben ti érettetek (I. Pét. I. : 20.) E kifejezés összehasonlítva ugyanezen apostol több idevonatkozó nyilatkozataival, világosan bizonyítja azt, hogy Péter is vallotta a Krisztusnak világteremtése előtti lételét. — Hát nem elég bizonyíték a mi állításunk mellett az, hogy ezen magasabb krisztologiai eszmék, — melyekért János evangyéliomának igazeredetüségét megtámadják — lényegileg feltalálhatók nem csak a héberekhez irt levélben, nemcsak a Kolossei és Filippi levelekben : (melyek kétségkívül elébb irattak nemcsak a negyedik, de a három első evangyéliomnál is), hanem Pál azon leveleiben is, melyeknek igazeredetüségét, még eddig senki kétségbe nem vonta (Lásd: Rom. VIII. 3⁷⁴; IX. 5.; I. Kor. XV. 47.; II. Kor. VIII. 9.; Gal. IV. 14. v. ö. Filip. II. 5—8.; Kol. I. 15—20; II. 9.) Világos tehát, hogy Péter, Pál és János ugyanazon lépcsőn állanak krisztológiájukat illetőleg, csakhogy különböző fokokon. Azonban még a melyikőjük legalantabb áll is, végtelenül többnek tekinti Krisztust, mint puszta embert; és viszont, a ki köztük a legmagasabban áll, nem szünik meg Krisztust úgy is tekinteni, mint valóságos embert. — Egyes különösségekbe most, a dolog természete szerint nem bocsátkozhatunk, azonban reméljük, hogy talán később ezekre is rákeríthetjük a sort, és majd csak akkor vesszük közelebből

szemügyre a botránkozás köveit, t. i. Jézus csudáit is¹⁾ Jelenleg elégedjünk meg azzal, ha kimondjuk, miszerint ha a János evangyéliomának igazeredetősége ellen, annak csodás, természetfeletti elbeszéléseit bizonyítékul fel lehet hozni: akkor kisebb-nagyobb mértékben az új-szövetség minden darabjának igazeredetőségét kétségbe lehet vonni.

Azonban a biblia szolgáltat még egy különös fegyvert a támadók kezébe, melyet annál kevésbé lehet említlen hagynunk; mivel azt mondják, hogy e fegyvert épen János apostol adta kezükbe. „Áleredetű a negyedik evangyéliom — mondják — mert ha az apokalypsis Jánostól származott: akkor a negyedik evangyéliomnak lehetetlen volt Jánostól származnia. Az apokalypsis és negyedik evangyéliom ugyanis a legnagyobb ellentét a mi csak képzelhető. Az evangyéliom szellemi evangyéliom: az apokalypsis ellenben a legérzékibb színekkel ecsetelt váradalom: az evangyéliom Krisztusa jó pásztor; az apokalypsisé ellenben hatalmas uralkodó, ki a pogányokat, mint, cserépedényeket zuzza szét“. . . De minek több ellentétet felhordanom? hisz ez csak fárasztó, s mind a mellett céltalan volna. — Ha ez ellentétek csakugyan léteznének: akkor nem lehetne csodálni, hogy néhány évvel ezelőtt nagy hangon mondta ki az „elfogulatlan kritika“: „a tudomány biztosabb eredményre még soha nem jutott, mint midőn azt kimondta, hogy a negyedik evangyéliomnak és apokalypsisnek lehetetlen egy szerzötől származniok“ — „Lehetetlen!?“ — nem alaptalanul győződünk meg időről-időre mindinkább a felől, hogy e szóval óvatosan élni igen ajánlatos. Ime alighogy az imént említett nagy hangu dekrétumot elkészítették és aláírták: koszoruzott meg a haagai apologetikai társulat egy munkát, melyet az éleselméjű s nagy tudományú — de fájdalom már a halál álmát aluvó tudós, Niermeyer irt, s a mely munkában szorgalmas nyomozódás eredményeként ez van kimondva: „a

¹⁾ Oosterzee a kezünk alatt levő munkának: „Het Johannes Evangelie“ III-ik szakaszában „De johanneische wonderverhaleu“ czim alatt szól különösebben ezekről. Talán valamikor majd lesz alkalom ezt is bemutatni a magyar olvasó közönségnek.

különbségek a jánosi iratok, — különösen az evangyéliom és apokalypsis között egészen természetesek, megfoghatók, sőt szükségesek; az egyezések pedig teljesen kimagyarázhatlanok volnának azon esetben, ha ez iratok nem egy szerzőtől származnának¹⁾. A dologhoz értők bizonyosan megfoghatónak találják, hogy miért beszélünk mi még most is Niermeyer munkájáról, mely még 1852-ben jelent meg. Azért nevezetes, mert a mi szerény véleményünk szerint, most sem avult az el annyira, hogy igen jó szolgáltatokat tehető védfegyvereket ne adhatna még azon apologeták kezébe is, kik az apokalypsis szereztetési idejére nézve talán nincsenek egy véleményben Niermeyerrel. E munkára utasítjuk mindazokat, kik az annyiszor emlegetett különbségek felett tárgyhoz értőleg akarnak ítéletet hozni.

Még csak egy véleményt — bárha egészen tagadólagos irányban — említek meg az apokalypsis és evangyéliom közti viszonyra nézve. Az — szántszándékkal nem akarok szelidebb kifejezéssel élni — egyáltalában nem igaz, hogy az apokalypsisben Krisztusnak emberfeletti természet és méltóság nem tulajdonittatik, a mint ezt a tübingai iskola néhai nagy mestere állította, s a ki e pont védelmezésénél igen meg van szorulva, s mindössze is csak egy vészlövénnyel segíthet magán. Nem csoda, egy argumentumának husz van ellenében! — Azok a nevek, melyek az apokalypsisban Krisztusnak adatnak, a tulajdonságok, melyek neki tulajdonittatnak, munkák melyeknek elvégzése neki tudatik be, az ég és föld hódolata, mely neki ugyanazon mértékben vitetik mint az atyának: figyelmesen megtekintve, avagy nem mind megannyi káromkodások volnának — é azon esetben, ha az, a kiről az író ezeket írja nem lett volna egyéb, mint csak a pusztá em-

¹⁾ Niermeyer művét lásd: „Verhandelingen van het Haagsche Genotschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst. XIII. 390. V. ö. G o d e t commentárjával II. 733—740. És különösen I. P. Lange gyönyörű értekezését: „Über die unauflösliehen Zusammenhang zwischen der Individualität des Apostels Johannes, und der Individualität der Apokalypse. (Vermischte Schriften II. 173. s. k. l.

beri természet birtokosa?! „Wer diess behaupten will — mondjuk egy híres német theologussal — und als ein Urtheil der Kritik — — hingeben kann : der muss entweder völlig verblendet sein, oder nicht sehen wollen. Ein Drittes gibt es nicht.“¹⁾ — A ki látni akar, lehetetlen el nem ismernie, hogy Krisztus, a mi az ő isteni természetét és méltóságát illeti: az apokalypsisben egy fokkal sem áll alantabb, mint a negyedik evangyéliomban; továbbá, hogy az a különbség, mely tagadhatlanul létezik e két jánosi irat között, azok tervezetéből, tartalmából és céljából könnyen kimagyarázható. — És említsem-é azt, hogy egy hamisító, ki János neve alatt akart egy evangyéliomot kiadni, és a ki ismerős volt a kétségbevonhatlanul igazeredetű apokalypsissal : épen arra ügyelt volna mindenek felett, hogy e két irat között a legszembevetőbb öszhangzót tüntesse fel. Bizony mondom, a ki a negyedik evangyéliom igazeredetűségének megdöntésére vállalkozott : ne folyamodjék az apokalypsishoz fegyverekért, ha diadalma felett reménykedni akar. Ugy vélem teljesen jogunkban áll az eddig mondottak és a már összefoglalt két tétel alapján e harmadik tételt formuláznunk :

Eltekintve még most a negyedik evangyéliom csodás és természetfeletti elbeszéléseitől, valamint a negyedik, és a három első evangyéliom között létező különbségektől is: a negyedik evangyéliom önmagában véve semmi olyat nem tartalmaz, a mit János apostol, — a mint mi őt részint ez evangyéliomból, részint másunnan ismerjük — ne írhatott volna; és ennélfogva kényszerítve érezzük magunkat, kimondani azt, hogy a negyedik evangyéliomot Jánostól eredetnek elismerjük.

IV.

Még csak egy lépés van hátra, s aztán elértük a célt, melyet ez alkalommal magunk elé kitűztünk. A mint minden-

¹⁾ Dr. Otto Thenius „Das Evangelium der Evangelien Leipzig, 1865.“ 54-ik lap.

ki veheti észre, mi eddig még mindig csak az ugynevezett belbizonyítékokra hivatkoztunk, szem előtt tartva, nemcsak a tudósok, de egyebek szükségleteit is. — E téren azonban nem lehet egészen eldönteni a hare sorsát. A belbizonyítékok mellett, legyenek bár azok oly számosak és erősek is, hogy azok alapján az igazeredetüséget kétségbe vonni nem lehet: meg kell hallgatnunk azon tanukat is, kik csak a szinfalak mögött rejtőzködnek. Azonban viszont nem kell ugy gondolkodni, hogy a János evangyéliomának igazeredetüségét csupán a kültanuk által lehetne bizonyítani. Csak a miről már elébb a belbizonyítékok alapján meggyőződünk, azt erősítik meg a kültanuk.

Mindenekelőtt megjegyezzük azt, hogy a kültanuk történelmi bizonyító erejét csak az tudja kellőleg méltatni, a ki nem felületesen ismerős a második és harmadik század egyháztörténelmével, s kritikai segédeszközeivel. — Épen ezért nem akarjuk elhallgatni, hogy Tischendorf inkább kigunyolt, mint megcáfolt munkája „Wann sind unsere Evangelien verfertigt worden“, a vizsgálódás ezen mezején nagy becsben tartandó.

Az a megvetés, melyet a jánosi evangyéliom igazeredetüségének támadói (különösen Baur) tanusítanak a kültanuk iránt: nem ok nélkül gyanittatják azt velünk, hogy ezek nem csekély mértékben szuró szálkák az ő szemeikben. — De mindemellett nem kell azt várnunk, hogy e kültanuk valami terjedelmes fejtegetésekkel támogassák a mi véleményünket: ők csak rövid megjegyzéseket szolgáltatnak; azonban e rövid megjegyzésekkel is erősen bizonyítják a mi állításunkat, melynek védelmezése hozzánk méltó ellenséggel szemben egyáltalában nem lehetetlen. A kik pedig szenvedélyeskednek: ám vegyék tekintetbe a következő tényeket:

1) Tény az, hogy már magában az evangyéliomban adva van egy külbizonyíték, melynek becse és ereje a leghiresebb theologusok által el van ismerve. — Mi, mint említve volt, az evangyéliom függelékét a XXI-ik részt igazeredetűnek tartjuk: azonban azt nem tagadhatja már senki sem, hogy annak utolsó tétele más kéz által lett odairva, e tétel nevezetesen: „tudjuk, hogy igaz az ő bizonyásgtétele.“ Azok, kik ezt mondják, igaz,

hogy nincsenek megnevezve, hanem aligha irtak volna így, ha csak nem lettek volna meggyőződve a felől, hogy értéke van az ő bizonyításuknak. — E bizonyítéknak ennél fogva János legelső tanítványainak szűkebb köréből, talán épen Efézus presbyteriumától kellett származnia, a kik bár névtelenül, (valamint maga az író is névtelenül említi meg magát épen a megelőző tételben) de testületileg tesznek bizonyosságot az evangyéliom igazeredetiségéről, amikor ők azt — jóllehet már az író halála után — mintegy megpecsételve, hitelesítve, a gyülekezet kezébe adják. Egy ily bizonyíték hordereje igen szembetűnő, és egy bizonyos kritikának elfogulatlanságát nem igen bizonyítja azon tény, hogy a kultánuk említésénél, épen e legrégebbit hallgatja el.

2) Tény az, hogy János első levele ugyanazon kézből származott, melyből az evangyéliom. A legszembetűnőbb összhangzat úgy tartalom, mint alak tekintetében, — igazolja ezt. Már pedig a János első levelét a régi keresztyén egyház igazeredetűnek ismerte, a mint ezt Papias és Polykarp minden kétségen kívül bizonyítják. És e levél igazeredetűségét az egy tübingai kritikán kívül senki kétségbe nem vonta. — E levél mellett szóló külbizonyíték tehát, szól egyszersmind az evangyéliom mellett is, mert az evangyéliom és első levél együtt áll és esik, — vagy jobban mondva; együtt áll megdöntetlenül.

3) Tény az, hogy az evangyéliom igazeredetűsége már a második században senki által kétségbe nem vonatott, az alogusok sectáját kivévén, kik azonban nem történelmi, hanem dogmatikai okok alapján vetették el azt, állítván, hogy az nem János apostol, hanem az ő kortársa az eretnek Cerinthus által íratott. — De ime még ezek is elismerik első századi terméknek. — Jóllehet ez még nem bizonyítja azt, hogy azon időben egyáltalában nem vonatott kétségbe az igazeredetűség: azonban épen az alogusok általi tagadása nem igen szolgáltat okot az ellenkező felvételre.

4) Tény az, hogy a legelső gnostikusok a második század első felében már ismerik az evangyéliomot, terminológiá-

jokban használják azt, idézeteik, commentalásaik olyszerűek, hogy azokból kitűnik, hogy ők ez evangyéliomot magasbecsű, apostoli eredetű iratnak tekintették. A negyedik evangyéliomot már a második század első negyedében használta Bazilides, ki részben még Jánosnak kortársa lehetett.

5) Tény az, hogy Ignatius a második század elején oly kifejezéseket használ, melyek az Urnak a negyedik evangyéliomban előadott beszédeivel való ismeretséget árulnak el. Justinus martyr († 140) pedig már nemcsak a negyedik evangyéliomot és annak — logos tanát, — hanem az „Acta Pilati“ című művet is ismeri, melynek névtelen szerzője kétségkívül ismerős volt a negyedik evangyéliommal. Továbbá a második század legnagyobb egyházi atyái Theophilus, Athenagorás, Apollinarius, Tatian és többek, e bizonyítékokkal teljesen öszhangznak. Hogy Papias és Polykarp nem említik János evangyéliomát: aggodalomra okot nem szolgáltat, ha meggondoljuk, hogy Papiastól csupán egy töredék, Polykartól pedig csak néhány levél maradt fenn. De mint említők János első levelét mindkettő ismeri, — a mely levél pedig egészen öszhangzik az evangyéliommal.

6. Tény az, hogy Irenäus, a Polykarp tanítványa, a második század második felében az evangyéliomot több mint hatvanszor használja; hogy az új szövetség syrus fordítása, mely körülbelöl ez időből való, minden aggodalom nélkül felveszi a negyedik evangyéliomot is a három első mellé; hogy az e fordítással körülbelöl egyidejű legrégebb ujszövetségi kanon, a Muratori kanona, melyből reánk csak egy töredék maradt fenn, Lukácsnak mint harmadik evangyelistának említése után Jánosét mint negyediket hozza be. — Hogy Irenäus a négy evangyéliomot a négy szélhez, és négy kherubhoz hasonlítja: az semmit sem von le bizonyításának értékéből, mivel ő bizonyosan történelmi alapon engedte meg magának elmele ezen játékát, és egy általában nem pusztán aprioristikus okokból szól ő négy evangyéliomáról.

7) Tény az, hogy bár csak 180 körül kezdett ez evangyéliom János evangyélioma név alatt idéztetni: már sok idő-

vel azelőtt egy vonalon állott a többi evangyéliommal, a mi pedig lehetetlen lett volna, hogyha kétségbe vonatik igazeredetisége. Azt pedig a legtöbb ujszövetségi iratról, még a melyeknek igazeredetisége kétségen kívül van is, tapasztaljuk, hogy eleinte a szerző neve alatt igen ritkán, vagy épen nem is idéztetnek. — A minnek még ellene nem mondtak, nem volt szükség azt emlegetni; és kezdetben, míg a szájhagyomány tisztább és gazdagabb volt: az egyház is nem annyira az írott, mint inkább az élőszóval beszélő tanukhoz volt utasítva.

8) Tény az, hogy a patristikai irodalom a második században, — míg egyfelől a Logos eszméje által volt uralva annyira, hogy ennek okául csak az Úr valamelyik apostolának tanítását lehet tartanunk: addig másoldalról annyira alatta áll az első század apostoli irodalmának, hogy egy oly magasztos iratnak, mint a negyedik evangyéliomnak pusztán utánzási célból lett előállása valószínűtlen, sőt képzelhetlen jelenség. Azt nem lehet elvitatnunk, hogy a keresztyénség egy jó részénél még a 3-dik században is meglehetősen ismeretlen volt a 4-ik evangyéliom, de ezt nem onnan kell megmagyaráznunk, hogy egy regényíró a második század közepén bujt elő rejtekéből egy költött irattal, mintha ő azt találta volna: hanem onnan, hogy csak lassanként tudott az egyház János álláspontjára felemelkedni. De ott aztán meg is tartotta álláspontját századok hosszú során keresztül, míg nem 1792-ben, egy hitetlen angol megadta a jelt a harcra, mely harc az utóbbi években már a theologiai tanszékekről a gyülekezetek keblébe is áthelyeztetett.

Még többet is mondhatnánk, de a mi szempontunkból ez alkalommal legyen elég ennyi. Az említett külbizonyítékok elég erősek, úgy hogy nem lehet csodálnunk, ha még az igazeredetiség megtámadói közül is úgy nyilatkozott felőlük egy tudós (Veiss), hogy azok önmagokban tekintve elegendőknek látszanak arra nézve, hogy legalább ez oldalról a legkisebb kétely sem emeltethetik az evangyéliom authenticája ellen. Kétkedem, ha valjon a híres Lücke elég erősen fejezte-e ki magát midőn azt mondotta, hogy „a negyedik evangyéliom

oly szikla, melyen összetörik a kritika kalapácsa, de belőle egy morzsát sem törhet le.

És most már nyugodtan mondhatjuk ki vizsgálódásunk végén negyedik, s egyszersmind utolsó tételünket. A mit maga az evangyéliom gyanittat íróját illetőleg és a mit Jánosról az evangyéliomon kívül szerzett ismereteink is megerősítenek, a mit mi az evangyéliom tartalmából annak igazeredetiségére nézve megállapítottunk: az ókori keresztyénség, bizonyítékával mindazt egybevetvén, megerősítve, a negyedik evangyéliom igazeredetiségét illető hitünket nagy mértékben igazolva találjuk; és hisszük, hogy e hitünk a még folytatandó elfogulatlan vizsgálódás által csak erősebben fog igazoltatni.

És most már megállapodhatunk. Valy on gondolhatjuk-é azt, hogy most már a harc végkép be van fejezve. miután az ellenséget mintegy egy csapással semmivé tettük? Kedves olvasó! az ilyen tudományos öldöklést szívesen átengedjük mi másoknak. — Egyéb nehézségekről, melyeket most szándékosan elhallgattam, remélem később szólni fogok. De legyen szabad még felemelt fővel bevallanom azt; hogy a classicus irodalommal foglalkozók szerencsét kívánhatnának maguknak ha minden mestermű igazeredetiségét annyi és oly erős bizonyíték támogatná, mint a negyedik evangyéliomét. — Bizonyára! ha valaki épen akarja, mindig fog kibuvó ajtót találni, nehézségeket felvethetni, elvont lehetőségeket a tiszta szín igazság ellenébe helyezni. — Mi azonban kételkedünk, hogy történelmi alapon, lehetne-é méltányosan több és erősebb bizonyítékokat kívánni, mint a minöket most felmutattam.

Vehetjük észre, hogy János evangyéliomának kérdése felett mindig erősebben dühöng a harc, — azonban még bizonyára nem egy hamar fog bevégezödni. — És ha talán szabad jövendőlnöm : az igazság mérlege akkor a valóban elfogulatlan kritika javára fog billenni. S akkor aztán hódolva

ama legfelsőbb igazságnak : a csodálat, szeretet és hála érzetével mondhatjuk el ama szent hajdankori közvéleménnyel : „ez a tanítvány nem hal meg!”

Utrecht. Junius 22-ik napján. 1877.

C s á k János.

II.

Tholuck Ágoston emlékezete.

A ki életében mindég csak saját hasznát kereste, bármily nagyszerű tetteket vitt legyen is véghez, műveinek minden következményei nyomtalanul tűnnek el és semmisülnek meg örökké, a nélkül, hogy emlékezete csak legkevésbé boldogító áldást, hagyhatna maga után; de a ki egész életén át szüntelenül azt tartá szeme előtt, hogy mindenekelőtt Isten dicsőségének szolgáljon; az evangyéliom örök igazságaiért küzdjön; a mások lelki javára és üdvére munkáljon: az ilyen egyének emlékezete áldólag és magasztalólag emlegettetik az utódok által még a késő századok után is!

Ilyen áldásteljes életnek fáklyája aludt ki alig néhány héttel ez előtt, jun. 10-én, Németországnak egyik híres egyetemi városában Hálában. Tholuck halálának híre különben nem lehetett azokra nézve valami nagyon meglepő, kik őt annyira tisztelték és szerették. Hiszen már évekkel ezelőtt, ugy egyetemi, mint irodalmi működésétől mind inkább-inkább visszavonult, s mindenki tudá, hogy a derék tudósnak földi órái már meg vannak számlálva.

Ha mi most mindenek előtt Tholuck életének külső oldalát vizsgálni akarjuk, ugy egyáltalában nem mondhatjuk el róla, hogy ő azon egyének közé tartozott volna, kik minden kicsinységből nagy zajt ütve, a külvilág figyelmét nagyban magokra s tetteikre szokták vonni. Az ő egész élete csendben, főkép a leendő protestáns lelkészek nevelése és tanítása körül folyt le; s ha mégis neve csakhamar nagygyá és bámulttá lett, ugy bel-, mint külföldön: ezt nem annyira széles körü

irodalmi működésének, mint inkább azon nemes, humánus és atyai bánásmódnak lehet tulajdonítani, melyet ő a tanuló ifjusággal szemben gyakorolt.

A mi életrajzának rövid történetét illeti: Tholuck miután szülőföldjén Boroszlóban, hol 1799. márt. 30-án született, gymnasiumi pályáját megfutotta, azon forró óhajjal, hogy a hittani pályára lépve, magát egész lélekkel a keleti, különösen pedig a szemitikus nyelvek tanulmányozására adja, a porosz főváros Berlinbe ment. A tudomány-szomjas és szabad-szellemű ifju itt eleinte az új-persa irodalomra fordítá éber figyelmét, s e téren különösen a pantheistikus szinezetű mysticismus volt már leginkább az, a mi iránt legtöbb előszere-ttel viseltetett. Következő című 1822-ben megjelent műve: „Blüthensammlung aus der morgenländischen Mystik,“ nagyon sok pantheistikus vonást tüntet föl. E mű megjelenése után különben, az ifju theolog életében, fordulópont következett be. Mélyen vallásos lelkületét a keleti tudósok műveiből kielégíteni nem tudván, Krisztusnál, a bűnös emberi nemzet megváltójánál, keresé azt, mit itt fel nem találhatott. A következő című művét: „Die Lehre von der Sünde und Versöhner oder: die wahre Weihe des Zweiflers,“ mely legelőször 1829-ben jelent meg, úgy tekinthetjük, mint programját az ő későbbi theologiai álláspontjának, melyre e nagy jelentőségű szavak voltak felírva: A keresztyénség egész épülete egyedül a Jézus Krisztus, mint a bűnös emberi nemzet megváltójának, személyiségén alapszik.

Tholuck tanári működését, mint docens, a berlini egyetem hittani fakultásán kezdé meg. Tanártársai közül legtöbb befolyást gyakorolt rá Neander. „Auslegung des Briefs an die Römer“ (1824), méginkább pedig „Über das Wesen und den sittlichen Einfluss des Heidenthums“ című művei világosan mutatják azon jótékony hatást, melyet az ifju magántanár a „sziv theologusá“-tól nyert. Természetesen ily tudomány-szomjas és munkás ifjutól már kezdetben sokat lehetett reményleni. Mind Neandernek, mind pedig Schleiermachernek nyilatkozataiból világosan láthatni, hogy Tholucktól, a tudo-

mány terén, valami szokatlant és rendkívülit vártak. Épen azért már 1824-ben mint rendkívüli, két év múlva pedig, mint rendes hittanárt találjuk őt, K n a p p helyén, a hálai egyetemen. Rendes tanári állását azonban csakis 1827-ben foglalá el, minthogy előbb, egy darabig, követségi lelkész volt Rómában. Mint ilyen ismerkedett meg, s lépett közelebbi barátságos viszonyba báró Bunsennel; s azon napok, melyeket a két tudós az olasz földön eltöltött, mindkettőnek életében örökké emlékezetesek maradtak.

Tholuck mint tanár, különösen pedig azon felolvasásai-ban, melyeket az e r k ö l c s t a n b ó l tartott, bámulatos hatást gyakorolt a hittanhallgató ifjúságra; s a mi nála különösen jellemző volt, az azon csodálatraméltó adománya, mely szerint képes volt egyes embereknek sajátosságait, gondolkozásmódját, mintegy ellesni, kitalálni, s azt aztán tanulmánya tárgyává is tenni. Hatása óriási volt nemcsak a tanári széken, hanem azonkívül az életben is; különösen pedig épen a külföldiek voltak azok, kik seregestől vándoroltak el a hálai egyetemre, hogy ott a „nagy Tholuckot“ hallgathassák. Kétségtelenül sokat tett e tekintetben az is, hogy bámulatos nyelvismerettel bírt. Beszélt nemcsak több európai nyelvet, hanem ezeken kívül némely keleti nyelveket is, nevezetesen az arab, persa és syrus nyelveket, még pedig a legnagyobb könnyedséggel. Nem egyszer történt azért, hogy őt a nagy nyelvész Me z z o f a n t i val hasonlították egybe. Épen ezen gazdag nyelvismeret okozá már azt, hogy azon külföldi tanulókra, kik őt felkeresték, annál nagyobb mérvben hathatott. Ez indítá aztán őt arra is, hogy a különböző népek jellemének, szokásainak tanulmányozása végett több utazásokat tegyen. Európának nagy részét beutazta. Afrika se maradt előtte ismeretlen. Sőt a legújabb időkben (1873.) az Amerikában New-Yorkban tartott „Evangyéliomi nagy szövetség“ gyűléskezésén is megakart jelenni, s csakis közbejött betegsége akadályozá őt meg e szándéka kivitelében.

Tholuck életének külső oldalával, az ő benső, mozgalmas és érzelemdu s élete, elváihatlanul összefügg. Annyi két-

ségtelenül áll, hogy Jézus Krisztus személyisége képezé az ő érzületének és vallásos kedélyének középpontját. Nagyon tévednénk azonban, ha azt vélnők, hogy Tholucknak keresztyénsége olyan forma lett volna, mint épen a schleiermacheri iskola némely hiveié, nevezetesen pusztá érzet keresztyénség. — Miként Zinzendorf-nál, úgy Tholucknál is a vallásos érzettel együtt élénk reflexio volt egybekötte. *) Innen magyarázhatjuk meg magunknak aztán azt is, hogy Tholuck tulajdonkép sohasem tudta magát szigoruan valamely confessionális állásponthoz lekötve gondolni; az ő mély, szabad és fogékony keresztyén szelleme nem igen türt e nemű lebilincselést.

Midőn hálai hittanári állomását elfoglalta, lelke mélyéből megvolt győződve, hogy ő ebben egyenesen isteni meghívást nyert, és hogy ő neki itt egyedüli és főfeladata lesz az egykor teljes virágzásában élő pietismust ismét új életre hívni vissza. Valamint a pietismus, úgy Tholuck is, a keresztyénség főerejét nem egyes tanokban, nem is egyedül az egyházban, hanem a Krisztussali életközösségben helyezé. S e nemű törekvésében már oly mesteri erőt fejtett ki, hogy aligha van a jelen század theologusai között csak egyetlenegy is, a kinek tanári működését e tekintetben az övével össze lehetne hasonlítani. Ugyanazért Tholucknak minden munkálkodása leginkább csak egy célnak szolgált: a tanuló ifjuság szívét a vallás és keresztyénség nagyszerű igazságai iránt fogékonyná tenni! Erre vonatkozólag mondá már 50 éves tanári működésének jubilaeuuma alkalmával 1870-ben a következő szavakat: „Wenn ich zurückschaue auf die Zeiten, die da hinten liegen, auf die Hunderte und Tausende von Jünglingsherzen, die ich habe sich öffnen sehen, und wie das alles nur die Frucht gewesen ist einer inneren Nothwendigkeit: ja ich möchte fragen: Wer in ein solches Leben blickt, kann der anders, als wenn er am Schlusse steht, sagen: Der Herr ist's!“

*) Allgemeine ev. luth. Kirchenzeitung. No. 27. 1877.

A mi már Tholucknak írói munkásságát illeti : kétségtelenül áll az, hogy ő a theológiának és az azzal rokon tudományoknak vidékein rendkívül gazdag ismerettel rendelkezett. Legbefolyásosabb volt azonban ő mint exegeta. Azon számos művei közül, melyek e téren megjelentek, legsikerültebbnek mondható, a Jézus hegyi beszédei felett irt magyarázata. A mi különben az ő írásmagyarázatának nagyobb jelentőséget kölcsönzött, az nem a kritikai, nem is a nyelvészeti, sem pedig egyedül a történelmi oldal, hanem azon buzgó és nemes törekvés, hogy magát azon szellemet állítsa elő, melyből maga az ige keletkezett. Mint a keresztyénség isteni igazságainak melegkeblű apológétája pedig leginkább kitűnt ő Strauss ellen irt következő című művével: „Glaubwürdigkeit der evangelischen Geschichte“, mely Straussnak tévedéseit, a legalaposabb következetességgel mutatja ki és harcolja meg.

Tholuch, életének vége felé, a XVII-ik század egyetemi, theologiai és egyházi életének leírásában, a szó teljes értelmében óriási szorgalmat fejtett ki. E nemü első iratában : „Der Geist der lutherischen Theologen Wittenbergs im 17. Jahrhundert“ a wittenbergi theologoknak működését és hatását a legeredetibb források után rajzolja le, mely mű kétségtelenül jó darab ideig e téren hatalmas tanulmányul szolgálhat. Ehez csatlakozott : „Das akademische Leben des 17. Jahrhunderts“ című műve, mely e korszakból eddig egészen ismeretlen árnyképeket tárt fel a theologiai világ előtt. Épen ily szellemben és alapossággal van írva a következő műve is : „Das kirchliche Leben des XVII-ten Jahrhunderts“. (2 Bde. 1861—62.)

Ily roppant munkásságu férfinak élete természetesen nem is lehetett ment minden kellemetlenség és külső harctól. Hisz kétségtelen tény az, hogy az ifju berliniegyetemi magán tanárt egyenesen azért küldék Hálába, hogy ott a rationalismus uralmának, mely magát ott majdnem egy egész századon át oly kényelmesen érezte, a lehető legrövidebb uton véget vessen! Különösen pedig Hegel volt az, a ki azon nagy befolyásánál fogva, melyet az Altenstein-féle miniszteriumra gyakorolt odamunkált, hogy az ifju Tholuckot a hálai egye-

temre nevezzék ki. Ugyancsak Hegel volt az, a ki Tholuckhoz búcsúvétele alkalmával a következő szavakat intézte: „Gehen Sie mein junger Freund, und bringen ein P e r e a t dem alten Rationalismus!“ És ezt érezték is a hálai egyetemi tanárok. Még Tholuck meg sem érkezett oda, s már is az összes theologiai kar egy iratot intézett a miniszteriumhoz, a melyben protestáltak a Tholuck kinevezése ellen. Tholuck azonban a collegatus ellenszenve dacára is megjelent Hálában. Akkor épen 900 hittanhallgató ifju tanult az ottani egyetemen. Egy oly lelkes és szellemes ifju tanár mint ő, az ifjuság nagyobb részét csakhamar magához hódította. Természetesen a rationalista collega urak aztán nem is szüntek meg az ifju tanárt a lehető legszebb cimekkel elhalmazni. Ugyancsak járták a muckerthun, mysticismus, obscurantismus és más eféle érdemes titulusok ¹⁾ Tholuck azonban nem azon egyének közé tartozott, kik e nemü gyarlóságokra valami felette nagy sulyt fektetnének. Sokkal kitartóbb s nagyobb szellem volt ő, mintsem hogy őt az egyszer elfogadott igazság mellől valaki eltávolítani képes lett volna. De meg nagy szerencséje volt még neki az is, hogy nemsokára oly derék theologok kerültek tanárokul oldala mellé, mint Ullmann és a jelenleg is élő derék dogmatikus Müller Gyula, a kik aztán vele együtt működtek oda a hálai egyetemen, hogy a rationalismusnak a véghalálos csapást mielőbb megadják. A mi nem sokára csakugyan meg is történt.

E néhány sor az mindössze, a mit mi e folyóirat hasábjain Tholuck emlékének szenteltünk. Ennyit mindenesetre megérdemlett ő tőlünk. Meglehet különben, hogy azon számos művek, melyeket ő irt, rövid időn használaton kivüliekké lesznek; de a lelkes tanár emlékezete, a ki oly sok kétkedő, vagy pedig épen kétségbeesett ifjunak lépteit -a helyes ultra vezérelte, nálunk magyar protestánsoknál sem fog oly hamar feledésbe menni!

Dr. M á r k Ferenc.

¹⁾ Allg. ev. luth. Kirchenzeitung. No. 27. 1877.

Egyháztörténelmi tárca.

I.

Veréczy Ferenc sárospataki lelkész, tudósítja Lorántfi Zsuzsánnát a magyar puritán mozgalmakról. Sáros-Patak. 1646. Február 20.

Alázatos szolgálatomat ajánlom nagyságodnak mint kegyelmes asszonyomnak, az ur isten mennyei és földi üdvösséges és kívánatos lelki testi áldásával, jó egészséggel virágzó kedves hosszú élettel boldogítsa s áldja meg nagyságodat szerelmesivel egyetemben.

Kegyelmes asszonyom, szomoruan irhatom nagyságodnak, itt kinn az ecclesiái régi és istenes rendtartásokat némely nyughatatlan elméjű atyánkfiai igen megkezdek zavarni. Azt állítják többi között, hogy a szent keresztséget soha és sehol egyebütt nem kell és nem is szabados kiszolgáltatni, hanem csak közönséges helyen, a hol az egész gyülekezet jelen vagyon, jobb is kereszteleetlen meghalni az gyermeknek, hogysen csak egynehány ember előtt, háznál s kiváltképen éjjel megkeresztelni; oka ez : mert ha a gyökér szent, az ágak is szentek, a honét az jó ki, hogy a keresztség igen könnyen elmulható dolog etc. Azt állítják, hogy az egy vasárnapnál több innepet nem kell üllenünk az ecclesiában, mert a karácson, husvét, pünkösöd csak merő babona, és csak a papok kötötték a községnek nyakára. Az régi tanítók porban takarták volt az igazságot, elvetemedett fattyak, roszak, bolondok voltak, csak vesztegették a községet. Ilyen méltatlan szidalommal illetik szegény üdvözült jámbor eleinket, kiktül mi, s ezek is a jámborok, az igaz tudományt tanultuk. Ehhez való képest mostani tokai gyülésünkben Tiszán tul való becsületes püspök és egynehány esperes uraimék jelen lévén, ő kegyelmek mit végeztek, kiváltképen a mi kegyelmes urunknak is, praefectus uramnak tött erős parancsolatját értvén; ez becsületes legatus urainktul minden rendivel beküldte az ecclesia a mi kegyelmes urunk tekinteti eleiben. Szívünk szerént szánakožunk valóban a dolgon, mert az ellenkezőknek mindenképen csak nevetségé löttünk, egyébaránt penig mindenek megbotránkoztak a sok ujitásra hajlandóskodó elméknek nyughatatlanságok miatt. Nagyságodat alázatosan kérem, legyen azon, hogy a mi kegyelmes urunk minden istenes utakon mentül hamarébb ezt a teméntelen, de igen veszedelmes tüzet oltassa meg. Tudjuk ugyan kegyelmes asszonyom, hogy bemennek némely atyafiak nagyságtok méltóságos tekinteti eleiben, hogy magokat purgálják, megmentseék : de jelen vagyon s leszen a számtalan sok tanubizonyosság ellenek. És ha a mi kegyelmes urunk tovább akar procedálni a dologban, olyak is fognak ta-

lám előfordulni, a kiket soha nem is reménylettünk volna. etc. Jobb volt volna sok embernek soha nem születni, hogy sem az ecclesiát és tiszta igaz vallásunkat ennyi méltatlanságokkal terhelni. Csak az isten tudja kegyelmes asszonyom, még ebből mi jó ki, ha idején korán eleit nem veszi nagyságtok. Ezeket én nem azért írom kegyelmes asszonyom nagyságnak, mintha nagyságod másunnét nem érhetné, avagy immár talán unalommal is nem tudná: hanem csak azért, hogy ne láttassam én is ezen dolog felől nagyságod előtt hallgatni. Ezekkel a szent istennek oltalmában ajánlom nagyságodat, és alázatos szívvél imádom ő szent felségét ki az ő dücsőségének tökéletes szívvél való hatalmas oltalmazására és a mi igaz vallásunknak örvendetes előgyámolítására éltesse és tartsa men nagyságodat a mi kegyelmes urunkkal és nagyságtok szerelmesivel, amen.

In S.-Patak die 20. Februarii Anno 1646.

Nagyságnak alázatos méltatlan egyházi szolgálja és hive,
Veréczzi Ferencz ms.

Külczim: Celsissimae principissae ac dominae dominae Susannae Lorantfy, dei gratia principissae Transylvaniae, partium regni Hungariae dominae sicularum comitissae etc. dominae dominae mihi semper gratiosissimae.

Kivül: 1646. mense Februario, Verőczy Ferencz uram levele az puritanusokról.

A ritkított szavak idegen kézzel.

(Eredetije a magy. kir. kamarai levéltárban.)

Közli: Szilágyi Sándor.

2.

Az erdelyi főurak szövetkeznek Apafy támogatására 1676.

Ez mostani szegény Nemzetünk és abban Keresztyén igaz vallásunk boldogtalan sorsa, és csaknem utolsó veszedelméhez közelített állapotja kénszerítvén arra bennünket, hogy szemünk s ajtónk előtt lévő ezennel következhető testi s lelki romlásunknak megelőzésérül egymással beszélgetnénk, ha mi kicsiny utat és módot még annak megorvoslásában feltalálhatnánk: arra nézve keresztyén igaz hittel assecurálljuk az mi Kegyelmes Urunkat és közönségesen egymást, hogy azokról fenforgó dolgokat és végzéseket semmi szin és pretextus alatt az dologhnak vég szakadtáig senkinek ki nem jelentyük; azt egymás veszedelmére nem

fordítottuk semmi alkalmatossággal, sőt tellyes tehetségünk szerint mindenekben, urunk és hazánk veszedelmeztetése nélkül promovealni igyekezzük. Melyül meg is assecuralljuk az mi Kegyelmes urunkat és közönségesen egymást, keresztyén hitünk, pecsétünk és kezünk írása által. Datum Albae Juliae die 25. mensis Szept. Ano 1676.

Bánffy Zsigmond mp. (P.H.)	Keresztesi Sámuel mp. (PH.)
Rédey Ferencz " "	Baló László " "
Bethlen Gergely " "	Barcsay István " "
Kun István " "	Cserményi Mihály " "
Macskási Beldizsár mp. " "	Kálnoki Bálint " "
Kendi János " "	Ugron Ferencz " "
Rédey István " "	Pókay Miklós " "
Kapi György " "	Hegyessy András " "
Teleki Mihály " "	Rosnyay Dávid " "
Nemes János " "	Keczeli András " "
Sárpataki Márton " "	Alvinczi Péter " "
Bánffy Boldizsár " "	Lipcsey György " "
Dániel Mihály " "	Diósy Gáspár " "
Bethlen Elek " "	Baló Mátyás " "
Bethlen Farkas " "	Balásfy Zsigmond " "
Nadányi István " "	Székely László " "
Vas János " "	Barcsay Ábrahám " "
Daczó János " "	Lázár Imre " "
Paskó Christoph " "	Szoboszlay János " "
Toroczkai Péter " "	Köblös Péter " "
Szilvási Bálint, " "	Csibi Pogány Boldizsár mp. (PH.)
Vér György " "	Csibi Pogány Menyhért " "
Budai Péter " "	Darvai Miklós mp. (PH.)
Alsó János " "	Bánffy Farkas " "
Gilányi Jakab " "	Péry Lőrincz " "
Bernád Ferencz " "	Alvinczi István " "
Szabó Gábor " "	Bánffy György " "
Kabos Gábor " "	Dániel Péter " "
Szikhalmi András " "	Barcsay Tamás " "
Kölcsei István " "	Dániel Ferencz " "
Zimrigger Mátyás " "	Toroekay Mátyás mp. " "
Szabó Christoph " "	Flissidi Péter mp. " "
Incedy György " "	Rédei János " "
Radák Imre " "	Valkai László " "
Bethlen Pál " "	Dolhay György " "
Barcsay Mihály " "	Lidi Sándor " "

Turi László mp. (PH.)
 Torday János „ „
 Sándor Gergely mp. „ „
 Gálfi Kristof „ „
 Nagy Boldizsár „ „
 Fráter István „ „
 Szakácsi Péter „ „
 Katona Mihály „ „
 Harinay Ferenc „ „
 Bagdás Ferenc „ „
 Fodor István „ „
 Füzessi Dániel „ „
 Rettégi István „ „
 Szegedi Zsigmond mp. (PH.)
 Szigeti Nagy Miklós „ „
 Ugron Pál „ „
 Gernyeszi Zsigmond „ „
 Kabos Mihály „ „
 Farkas Ferenc „ „
 Uti István „ „
 Gyárfás Pál „ „
 Tompa Miklós „ „
 Barabás Péter „ „
 Daczó Péter „ „
 Gyárfás István „ „
 Ferencz György „ „
 Szalánczy István „ „
 Pongrácz Márton „ „
 Kovács Zsigmond „ „
 Szekeres Gergely „ „
 Nádudvari István „ „
 Belényesi Ferenc „ „
 Bálpataki János „ „
 Kapuczi Péter „ „
 Samarjai Péter „ „
 Szabó Christoph „ „
 Vadas Mihály „ „
 Vas Mihály „ „
 Veres István „ „
 Török István „ „
 Almádi István „ „
 Apáczay Tamás „ „

Székely Sándor diák mp. (PH.)
 Sárközi György „ „
 Széki Márton „ „
 Pocsay Ferenc „ „
 Diószegi István „ „
 Hegyessy István „ „
 Barothi Ferenc „ „
 Haller Pál „ „
 Haller János „ „
 Csáky László „ „
 Kornis Gáspár „ „
 Mikola Zsigmond „ „
 Gyulaffi László „ „
 Mikes Kelemen „ „
 Petki János „ „
 Domokos Tamás „ „
 Kálnoki Sámuel „ „
 Kendeffi Pál „ „
 Rác István „ „
 Heuler Ferenc „ „
 Mikes Péter „ „
 Polos István „ „
 Dániel István „ „
 Petrichevich Horvát Kozma mp.
 Sárosi János „ „
 Jármí Ferenc „ „
 Bíró István „ „
 Gidófalvi Gábor „ „
 Váradi Balog Pál „ „
 Gyeróffi György „ „
 Lugasi Ferenc „ „
 Kereszturi János mp. „ „
 Mikó István „ „
 Gávai Miklós „ „
 Dósa Tamás „ „
 János Gergely „ „
 Baranyai Gergely „ „
 Sárosi György „ „
 Balogh Boldizsár „ „
 Szentiványi Sámuel „ „
 Pálffi Miklós „ „
 Magyar Ferenc „ „

Donáth István	mp. (PH.)	Hidy Benedek	mp. (PH.)
Almási István	„ „	Toroczkai Mihály	„ „
Toroczkai István	„ „	Csegécz Tamás	„ „
J ó z s i k a I s t v á n	„ „	Suki István	„ „
Domokos János	„ „	Tóth Mihály	„ „
Rádai Zsigmond	„ „	Petrichevich Horváth M. mp. (PH)	
Cserményi Zsigmond	„ „	Batizi János mp. (PH.)	
A p o r I s t v á n	„ „	Szécsi György. mp. „	
Baliul Deák	„ „		

Közli : Zsilinszky Mihály.

III.

Fodor János ref. lelkész önéletrajza, a mult század közepéről.

(Folytatás.)

Böszörményi schola mesterségemben megbüntete Isten; mert, mind a két esztendő alatt szüntelen való titkos betegséggel és erőtlen-séggel látogat vala ő felsége; a szél hogy el nem fujt, jártamnyi erőm alig volt; mely miatt lelkem esmérési ellen Ekronba is mentem vala Belzebubhoz tanács kérdeni. Ekron volt Kemetse; Belzebub egy ott lakó tudákos asszony. Affelől irgalmasságát nem voná meg Isten töllem 1. Nem ölt meg ő felsége. 2. Adott annyira való erőt, hogy ha mind nehezen is, ugyan csak fenn járhatnék és hivatalos tisztemet templomban, schólában, városban követhetném naponként, nem jut eszemben, hogy ágyban feküdtem volna. 3. Annyi sok szép keresetem volt, hogy ha eszem lett volna hozzá, nagy gazdaságot indíthatok vala. De mi haszna, ha a bolondnak pénzet ad Isten? Körül belül bé jött volt kezembe öt száz forint. 4. Vagy akartam, vagy nem, tanulnom kellett; mert a templomba is gyakorta kellett szolgálnom; togátus diákim is voltak egy néhányan. Ha akartam volna valami kisedd ecclesiába a prédikátorságot is felvállalhatom vala. 5. Két vagy harmadfél esztendőktől fogva való betegségeből is szépen felgyógyita az én Istenem az erős purgátzio által; melyet bevévén az e halálon mentem által; ismét amaz Pax Corporisban lévő gyomor erősítő orvosságnak bévétele által; Végy ugymond, Alloét, mirrhát, mástixot, citrár-gyökeret stb. Jaj én szegény bűnös! nem bétsüllém, s nem köszöném meg Istennek ennyi sok jótéményit, secularis állapotra, notáriusságra applicálván magamat.

Már ez az állapotra majd egészszzen isteni büntetés volt, mind testi képpen, s mind lelki képpen. 1. Elprédikálám Böszörményi kereseményemet, a gazdaságon nem kapék, Koldús mazúr állapotra juték. 2.

Megszoktam apródonként a rosztársalkodást, e világ bűneit: a pazárnaságon és káromkodáson kívül majd minden bűnben elmerülék; — a birákkal és tanácsi rendekkel, azoknak minden bűnökben részesülök vala, igaz törvénynek elfordításában, szegényeknek nyomorgatásban, sok hamis birság-írásban húza vonában; csak mit se jártam templomba; a Szombat rontás, tobzódás, tánczolás, hit hányás, eb lelkű mondás baccatella dolgok voltak előttem, a Exs szolgálit még a véneket is bal szemmel néztem, pajkos társaimmal gyakorta megcsufultam, s megnevitettem stb. 3. A prédikátorságnak elmellőzéséért szüntelen vádol vala lelkem esmérati, valamire kezemet vetettem, mindenekben. Isten haragját s átkát tapasztaltam fejemen, nagy szegénységben élék vala, kivált Eszlári notariusságomban. Majd legnagyobb tereh vala lelkemen, hogy a feleségem szegénységemet gyakorta szememre hányja vala, mivel hogy az atya házánál a mindennapi jól lakást megszokta vala; a miatt és más okok miatt is gyakorta, czivakodánk vala, alattomban való titkos lopásokra is elragada az ördög. Minden bizonynyal kirekedtem volna mennyországbul, ha abban az állapotban meg hóltam volna. Sok szép könyveim valának: De a szegénység miatt azokat is eladogattam, vagy pedig barátságbul másoknak ajándékoztam.

Könyörüle rajtam, az irgalmasságoknak atya és minden kegyelemnek Istene, visszahoza ő felsége az oltár mellé. Mért látván az én Istenemnek rajtam való haragját, és nem lehetvén tovább hordoznom a lelki esmeretnek mindennap engemet nyomó s háborgató terhét, fel vállalám elsőbben a schóla mesterséget, a szent hivatalt is azután a nagy prédikátorságot, ekképen másodsor is megépíte Isten engemet a nagy romlásból, de bizony ilyen conditióval; hogy ha eddig szenyvedtem bűneimért szenvedgyek már ezután Istenért is, anagyon igazságért. Elkezdém Csobajon a belső állapotot. Megkeзде szünni Istennek ellenem való haragja, megtsendesedék háborgó lelkem esmérati. Ha szegény voltam is, de naponként táplált Isten kegyelmesen, mint az égi madarakat feleségemmel és már akkor életben lévő három gyermekeimmel edgyütt; kik voltak János, Mária és Sámuel. Adgyon Isten boldog feltámadást a Nagy Gábor Uram édes anyának ki nékem Csobajon Tabithám volt.

Tisza Ladányon el kezdvén a szent Miniszteriumot, nem távozek el töllem az isteni kegyelem és gondviselés; kezdék épüldögélni mind marhácskáimban, mind pedig tudományomban, de bezzeg a kegyelemnek édessége a látogatásoknak keserűségével egyvedék meg mind ez mai napiglan. Ezek érdemelnek megjegyzést életemben. Első feltétel legyen életemnek hosszúsága, melyben ugyan nem igen gyönyörködtem ifjúságomban, sőt férjfiui időmben is 40—50 esztendő koromig elúnván t. i. viselni az életnek sok gonoszszeit; kivált a házi

keresztet, a prédikátori szent szolgálatnak is haszontalanságát jól látván, hogy tudniillik minden prédikállásunk nem egyéb, — hanem csak mese, többnyire csak a falra hánynyuk a borsót, e gonosz és elfordult nemzetségben; melyre nézve gyakorta ugyan kívánva kívántam és kérve kértem Istentől a halált és gyűlöltem az életet; mind az által ugyancsak meghajtottam szívemet a békességes türésre. Isten is megnyitván a rajtam megforduló gonoszokat és a házbeli ördögöt kiüzvén a szent lélek munkája által azaz a házasságbeli szeretetnek megújítása által. Ehhez képest nem kéntelen éltem, hanem jó neven vettem Istentől mind azt, hogy teremtett ő felsége, bizonyosan remélnvén. Második feltétel légyen, hogy ifjúságomnak idejétől fogva még a szent hivatalnak felvétele után is mindenkor Istennek favágató tőkéje voltam Job. abcubi. Isten nyilának tárgya. Amaz három gonoszokat, melyeket az idvezítő mi érettünk bűnösökért bőven megkostolt, t. i. a szegénységet, bujdosást és az irtóztató sok gyalázatokat, én is bőven megkostoltam. Nem tetszék Istennek és soha meg nem engedé ő felsége, hogy meggazdaguljak avagy csak középszerű tehetségre jussak. Noha bizony sem én, sem feleségem nem voltunk tunyák és élhetetlenek világi dolgaimnak folytatásában, kivált ha feleségem megindult, bizony bétudta hozni s hajtani a hasznot házamba; valamibe megindult, soha semmiben kárt nem vallott; mindazáltal ugyan csak nem tetszék Istennek, hogy világi állapotunkra nézve virágozzunk, melynek közelebb való oka ez volt, hogy akár mint kerestük be egy felől az áldást, más felől a szüntelen való kárvallásokkal látogatván Isten bennünket, ugyan csak benne maradtunk a szegénységnek büntetésében. Mentenek által rajtam egymás után következő 26 esztendő is, hogy mindenik esztendőben a sok károkat vallottam, öt-hat darab marha kárt, néha többet is, néha kevesebbet; talán két esztendő ment által rajtam kárvallás nélkül, egyéb jószágom pedig semmi nem volt a lábas marhák-nál; ha felszámláltam volna száz darab marhám is vette el az Isten töllem Ladányban elkezdett prédikátorságomtól fogva tóti prédikátorságomig s azután is mostani rabságomig.

Oh mely nagy gonosz volt ez! a gyermekim szüntelen szaporodtanak nála 5, 6, 7, 8 gyermekem is volt egyszerre, s mind a házamban; az áldás pedig szüntelen fogy vala; sokszor csaknem kétségben estem, mivel élyek, utolsó sütet lisztemet megsütvén azon gondolkodtam és epekedtem már, a jövő héten mit süssünk s mivel éljünk ház népestül? Jut eszemben, annyira jutottunk, hogy testünk mezitelenséget befedező gyóltás vagy vászon ruháinkat két vagy három hétig sem lehetett magunkról le vetnünk s uj inggel vagy lábra valóval fel váltani. Más is fáj a lelkemnek, hogy Sámuel fiamnak, Susanna leányomnak egy mentét nem tudtam venni, úgy mentek el a más világra. Magamat a mi néz,

nem volt annyi tehetségem, hogy két hónapig egy itcze bort hozhat-
tam volna házamba, melyet feleségemmel és gyermekimnek megittam
volna. Ez pedig történt Bődön és Sujtán laktomban hét esztendeig.
Talán egy hónapig sem ettem húst a mézsárszékéből néhánykor, hanem
a mi házunk körül találtatott azzal éltünk. Mindazáltal nem hagyott
Isten éhezni; olyan napra soha nem viradtam, hogy a kenyér mellé nem
tudtam volna mit tenni, kaptam néhányszor reggeli italt is; sőt bort is
az Urak körül és egyebütt; mióta pedig Totiba mentem, azóta Istené
légyen a dicsőség érette, többire minden nap bort ihattam, ha kellett;
sőt mihelyt a Tiszán által jöttem, mindgyárt jobban volt rajtunk az
áldás.

Második gonosz melyet gyermekségemtől fogva szenvedtem volt a
szüntelen való bujdosás, gyermekségemben Szerentsrűl Patakra jöttem
mentem. Tizenhét esztendős koromban jöttem Debreczenbe, onnét
Szerentsre onnét vissza Debreczenbe! Debreczenből Rác Bösör-
ménybe; onnét Hatházra, Eszlárra, Csobajra, Ladányra, Búd-Pere-
Gibárt, három öszve foglalt ecclesiába, onnan Sujtára; ismét által a
Tiszán Téglásra, Monostor Pályiba, Tótiba, Kójra.

Az eredetiből közli:

H o f f e r E n d r e.

Egyházi és iskolai krónika.

Németország: A brandenburgi konzisztorium s az
öreg német császár nyilatkozata a modernek által
Berlinben támasztott botrányok ügyében. — Rhode
modern lelkész következetlensége és gyávasága. —
Az egyetemek népessége. — A népiskolák felekezeti
jellemé. — Bethmann Hollweg halála.

A Hosbach modern lelkész jelöltségi egyházi beszéde, s az apos-
toli hitforma mellőztetésére vonatkozó indítvány folytán Berlinben tá-
madt zavarokat a legközelebbi füzetben már ösmertettük röviden. A
végeredmény még ösmeretlen az ügyben, s meglehet, hogy annak idejé-
ben az egésznet egy kissé részletesen is fogjuk ösmertetni. Addig is
azonban a következő tényeket említhetjük fel. Az illetékes branden-
burgi konzisztorium junius 13-dikáról kelt leiratában keményen kárhoz-
tatja és megdorgálja az illetőket, a gyűlési tárgyalások folyamán elkö-
vetett szenvedélyes kitöréseikért és személyes sértegetéseikért. Ez
még csak előleges lépés az ügyben.

Az öreg német császár pedig, midőn Hegel pozitív irányu
konzisztoriumi elnök lemondását el nem fogadta, így nyilatkozott a töb-
bek közt: „Mindenek felett az a fő dolog, hogy az egyház megmarad-
jon az igaz alapon, az apostoli hitvallás alapján, én folyvást azon hit
alapján állok, amelyen keresztelttettem s konfirmáltattam s engem ettől
semmi el nem téríthet; ha engem ezért kárhoznatna valaki, azt minden-
kor visszautasítanám.” „Ezen korábbi nyilvános nyilatkozatom szerint,
folyvást határozottan az apostoli hitvallás mellett állok, amelynek alap-

ján nemcsak én, hanem őseim és házam tagjai is kereszteltettek és konfirmáltattak. Épen most, amidőn még az evang. egyházszervezethez tartozó zsinati gyűléseken s épen a fővárosban is a hitetlenség és hithamisítás jelenségei egészen az apostoli hitvallás félretételeig fokozódnak, el nem bocsáthatok oly tisztviselőket, akik szilárd hithűségükről ösmeretesek.“ stb. Szép dolog, midőn az egyház, a föld egyik leghatalmasabb monarchájától ily szavakat hallhat; de nagy hiba lenne, ha erejét egyedül, vagy csak főleg is eféle külső tekintélyekben keresné; mert hátha jőne egy másik császár, aki épen ellenkezőleg fog nyilatkozni.

Mindazok között, akik az említett berlini gyűléseken az egyház alaptanai ellen nyilatkoztak, a legbátrabb és legzabolátlanabb Rhode nevű lelkész és egyházi lapszerkesztő volt. Ő az apostoli hitvallást merőben haszontalannak, botránynosnak, elvetendőnek nyilvánította; egyes pontjait pedig nevetség tárgyává tenni erőlködött. Midőn pedig e miatt az illető egyházi felsőség által kérdőre vonatott, nyilatkozatait részint csűrte csavarta, — részint s főleg egyenesen visszavonta s ünnepélyesen megbánta. A szabadelvű politikai lapok is gunynyal mutatnak rá, hogy t. i. mit várhat a nép az ily reformátoroktól, s az egész prot. egyetemes mozgalmat, mint életképtelent elítélik. Rhode egyházhatóságilag keményen megdorgáltatott, s a dorgáló ítéletet széltire közlik a lapok is.

Németország 21 egyetemén, a legközelebbi téli félévben a bejegyzett tanulók összes száma 17,386, a tanároké 1859 volt. Legelől áll Lipcse, 152 tanárral s 2976 tanulóval, azután jó Berlin 207 tanárral 2490 tanulóval. legutolsó Rostock 40 tanárral 165 tanulóval.

Königsbergben és Köllnben, tehát a porosz föld két igen tekintélyes városában, a tanács azt kérte a felső hatóságtól, hogy a létező városi felekezeti iskolákat, legyen szabad felekezeti jellemmel nem bíró köziskolákká változtatni. Az engedélyt egyik sem nyerte meg.

Bethmann — Hollweg a buzgó protestáns egyháztag s nagy tekintélyű porosz államférfi, ki berlini, majd bonni egyetemi tanár, zsinati és országgyűlési tag, 1858—1862 kultuszminiszter volt, tekintélyes vagyonából közcélokra nagy áldozatokat tett, s általában tiszta nemes jellemű ember volt, mult julius hó 13—14-dike közötti éjjelen hunyt el, életének 82-dik évében. Az ő főelve is az volt, hogy a vallás, az iskola a k nemcsak tantárgya, hanem szíve stb.

Hollandia: A modernek.

Az apostoli hitvallást s a szent háromságot a hollandiai radikál modernek is, sehogy sem türik a keresztiségnél, de mindezideig nem tudják, hogy mit tegyenek tehát helyette. Némelyek a hit, reménység és szeretet, mások a transcendentalis, a történeti, a benső keresztyénység s más efélék nevébe keresztelnek. Egyik német lap, az apostollal azt jegyzi meg reájok, hogy „az ő bölcseségökben, bolondokká lettek.“

Nagy Britannia: Tooth ritualista lelkész. — Modern vallási jelenségek Londonban. — Az egyetemes presbyterian gyűlés s vélemények arról s a szónokról.

Azon tragikomédiának, amelyet a sokszor emlegett Tooth ritualista lelkész kezdett, folyvást nincs vége. Ezen lelkész, a törvények iránti engedetlensége sőt egyenes ellenszegülése miatt fogságba tétetett, de innen, a szabadságszerető angol nép közvéleménye folytán, amely a vallásügy miatti fogságot sehogy sem tűri, szabadon bocsátatott. Ekkor egészség is talán még egyéb érdekből is Olaszországba ment; megerősülve visszatérvén, noha a lelkészi hivataltól folyvást el vala még tiltva, erőszakkal bement volt szolgálati helyének Hatchamnak templomába; ott egészen tiltott pápistás módon pompás misét tartott; a távolléte alatti isteni tiszteletet kárhözatosnak nyilvánította s kijelenté, hogy tágítani semmi szin alatt nem fog. Ezen eset nem egyedül áll; több hozzá hasonlók vannak Angliában s természetes, hogy a pápistáskodó ritualisták mellett néptömegek is állanak. Tiszteljük az angol nép szabadságszeretétét, politikai intézményeit stb; de, hogy protestantizmusa, vagy épen kálvinizmusa rendkívül gyarló lábón áll, az már csakugyan túl van minden kétségen.

Mint jellemző ellentétet a fentebbi ritualismushoz felemlíthetjük, hogy Londonban is van már modern gyülekezet. Ennek papja egy szelendus radikál pantheista, aki tehát, teljességgel nem hiszi a keresztyén-ség istenét. Nem régen, a gyülekezeti teremben, Strausz halála felett tartatott gyászünnepély. Itt valamint általában e gyülekezet isteni tisztelet-féle ünnepélyein a bibliának vagy épen semmi, vagy csupán csak annyi helye van, mint pl. a Koránnak, Konfuciusnak, Göthenek, Strausz-nak, akinek különösen utolsó műve: *Alter und neuer Glaube* stb. az említett ünnepélyen rendkívüli magasztalás tárgya volt. — Természetes, hogy mindezt a modern angolok nem protestáns és nem keresztyén név alatt teszik, s ennyiben becsülni lehet őket.

A presbyterian szervezetű egyházak első egyetemes gyűlése csakugyan megtartatott Edinburgban, a világnak erre legméltóbb városában, július 3 – 10 napjain, a jó skótok páratlan vendégszeretete mellett. Hazánkból Balogh Ferencz, György F., Lugossy J., s Szilassy Gy. urak valának ott jelen s az egész gyűlésről már többrendbeli terjedelmesebb tudósítások jelentek meg a mi heti egyházi lapjainkban is. Részünkről elégnék tartjuk a következő tényeket feljegyezni. A megnyitó egyházi beszédet Flint edinburgi egyetemi tanár tartotta János 17, 20 – 21 felett, a keresztyéni egységről; erélyesen intett a többek közt a szűkkeblűségtől óvakodásra s a más egyházak iránti türelemre. Július 3. estve történt az ünnepélyes fogadás több mint 4000 egyén jelenlétében. Mintegy 49 egyházi testület részéről 333 követ és vendég volt jelen. Legnagyobb számmal voltak az északamerikaiak, t. i. mintegy 145-en. Skotzia Anglia és Irland 120, Franciaország és Hollandia hat, hat, Helvétzia 5 egyén által volt képviselve; egész Németországból csak egy igénytelen követ s néhány vendég volt. stb. Naponként három gyűlés tartatott s a kitűzött tárgyak mindenikéről több előadó szólhatott, de egy egy csak husz percig; a hozzá szólóknak pedig csak öt perc volt engedve. Ebből következett, hogy az előadóknak nagyon sietniök s előadásukat mindemellett is igen sok esetben félbenszakítaniok kellett, és hogy semmiféle tárgy gyökeresen meg nem vitattathatott. Jul. 4. Schaff, Németországból kiköltözött new-yorki tanár a ref. egyház hitvallásainak egyezéséről szólott, erre Godet tanár Neuschatelből a Krisztus Istenségének fontosságát emelte ki, Cousin pedig 31 cikket olvasott fel,

melyekben bonni tanár Krafft a ref. hitvallások egyezését adta elő. Második napon Dr. Crosby New-Yorkból az egyházi beszéd feladatáról szólott s közhelyesléssel találkozott; Dr. Stuart Amsterdamból szükkeblűen magasztalta e tárgynál a presbyterianismust; Dr. Dykes Londonból már okosabban szólott s előadását ezen tétellel zárta be: Az egyházi szónok értesse meg hallgatóival, hogy a biblia nem dogmatikai bizonyító helyek magazinja, hanem az egyes könyvek történelmi összefüggése szerint kell azt megérteni“. A jó orthodox többség már erre is csóválta a fejét, akkor pedig csaknem általános ellenmondásban tört ki, midőn Miligan államegyházi hittanár szerényen, de határozottan így szólott: „Hitvallásaitokra s dogmatikai rendszeretekre nézve adjátok meg lelkészeiteknek s szónokaitoknak mindazon szabadságot, ami meg-egyeztethető azon nagy tanok fentartásával, amelyeknek hirdetésére a keresztyénség hivatva van.“ Jul. 5-kén több előadás tartatott az evangéliomnak az északamerikai egyesült statusokban való terjedéséről. Nagy hatással szólott különösen dr. Paxton New-Yorkból s úgy rajzolta a jövő Északamerikáját, mint amely, nem a római egyháznak s hitetlenségnek, hanem a Krisztusba vetett őszinte hitnek leend hazája. Általában a misszióról többen szólottak. — Jul. 9-dikén érdekes tárgyalás volt a jelenkor hitetlensége felett. Dr. M. Cosh Princetontól, egy kitünő értekezést olvasott fel a keresztyén embernek az exakt tudományok felfedezéseivel s a bölcsészeti elméletekhez való viszonyáról. Bevallotta, hogy pl. az evolutio elmélete mély igazságokat is tartalmaz, melyeket kár vallásos embernek megvetni; úgy vélte, hogyha a tudományos hypothezisek számára mindazt megadjuk is, ami csak megadható, marad még a vallás számára elég mező, éspedig szép tiszta világos mező, amelyen megösmérhetjük az erkölcsi világrendet és Istent aki minden mindenekben és mindenek felett. Előadása nem maradt ellentmondások nélkül. Délutánról különösen kiemelik Dr. Thomson előadását a vasárnap megüléséről. Mentegette különösen a skótokat, akiket e részben sokan ó-testamentomi zsidós szigorúsággal, sötétséggel stb. vádolnak. — Jul. 10. a két első ülésben a presbyterian irodalomról s a keresztyén gyermeknevelésről volt szó; estve pedig az ülés bezáratott őszinte szívből fakadt lelkes szép beszédekkel. Ezentul minden harmadik évben tartatik ily gyűlés s a legközelebbi Philadelphíába, 1880. szeptember végére tüzetett ki. — Mint sok tekintetben jellemző és tájékozó dolgot lehetetlen meg nem jegyeznünk, hogy több tekintélyes német és helvét protestáns egyházi lapok és folyóiratok s azok között épen az orthodoxok vagy általában a nem modernek is, amelyeket t. i. e percig láthatánk, vagy hallgatással mellőzik az edinburgi presbyterian gyűlést, amely pedig minden esetre nagyfontosságú vala, vagy némi megrovások közt szólanak arról s a skót reformatusok egyházi és theologiai álláspontjáról és irányzatáról. Egyik lap tudósítója, aki maga is jelenvölt a gyűlésen, rendkívüli elfogultsággal, egyoldalúsággal, türelmetlenséggel s szük látókörűséggel vádolja a gyűlés tagjainak nagy részét, mint akik pl. feljebb becsülték a presbyterian egységet, magánál a keresztyén egységnél, nagy önhitséggel s kevés tájékozottsággal olyan érdemeket is a presbyterianizmusnak tulajdonítottak, melyek az egyetemes keresztyénséget illetik; Luthert s a német reformátziót méltatlanul ignorálták. Azt pedig általában gunyosan vetik a skótok szemére, hogy a theologiai tudomá-

nyosságban rendkívül elmaradtak s az újabb kori theológiáról s abban pl. a bibliai kritikáról valami csekély ösmerettel is igen kevesen bírnak. Mennyi legyen e vádakban alapos, azt későbben érintjük, ha szükségét látjuk. Annyi bizonyos, hogy bár őszintén elösmerjük a skótoknak a gyakorlati keresztyén egyházi élet mezején megmutatott kétségtelen érdemeit; jó lesz nekünk különösen a theológiai tudományok ügyében, mindenféle egyoldalú skotophiliától, anyival inkább a skótomániától gondosan ovakodni.

Franciaország. Az egyházi viszály kiegyenlítésének ügye. A protestáns theológiai fakultás megnyitása Párizsban. Kilépések a szabadegyházból.

Azon csupa római katolikus, de igen tekintélyes jogtudósokból álló küldöttség, amelyet még a lelépett miniszterium, a ref. egyházi viszályok kiegyenlítése végett nevezett ki, megkezdette működését Először a modernnek hallgattattak ki mint kérelmezők, akik maguk számára külön konzisztorium felállítását is kívánták; azután a fenálló konzisztorium küldötte hallgattatott ki; — ez azonban egyszerűen és határozottan kijelentette s jegyzőkönyvbe vétetni kívánta, hogy a fenforgó egyházi viszály kiegyenlítése, egyáltalában nem a jogtudósok tanácsára hallgató állambatalom, hanem egyedül a zsinat körébe tartozik.

Mult június hó első napján, számos és tekintélyes protestáns férfiak jelenlétében csakugyan ünnepélyesen megnyitattott Párizsban, a Montaubanból illetőleg Straszburból oda helyezett protestáns theológiai fakultás. Megnyitó beszédet a dékán Lichtenberger tartott, hálával magasztalva Waddington lelépett oktatásügyi miniszter érdemeit. Ezután Matter tanár értekezett az ágostai hitvallásu egyház evangyéliomi alapigazságairól. Egyelőre csak négy tanár neveztetett ki; az imént említett kettőn kívül még Berger és Sabatier; ez, a református professionalis álláspontot képviseli, a többi három a közvetítő theológiai irányt követi. A még ezentul kinevezendő tanárok, valószínűen vagy a lutheran, vagy a református orthodoxia hivei közül fognak választatni. Ezek szerént, a modernnek számára nem adatik hely.

A szabad egyházból, amely az államtól sem fizetést, sem semmiféle rendelkezést nem fogad el, Bersier után a már említett Lichtenberger tanár s Monod Todor hires lelkész is kiléptek s az államegyház kebelében vállaltak hivatalt. Legújabbán ismét Bost kitünő lelkész kilépését emlegetik.

Rövid irodalmi szemle és könyvészet.

Ez uttal csak a hozzánk beküldött irodalmi jelenségekről tehetünk rövid említést.

Külföldről mindenk előtt fel kell említenünk a következő nagy fontosságú művet:

Hartmann v. Eduard, *Das Unbewusste vom Standpunkt der Physiologie und Descendenztheorie*. Zweite vermehrte Auflage. Berlin. Duncker. 1877. 8 r. 410 l.

E mű, a világhírű szerző egyik barátjának s a külföldi irodalom terén is szakértő bölcsészeti méltatójának s védelmezőjének D r. V e n e -

tianer Mór urnak közvetítése folytán küldetett e folyóirat szerkesztőségéhez. A műnek már létrejövetele és célja rendkívül érdekes. Az első kiadás ugyanis, ezelőtt öt évvel névtelenül jelent meg, s cselvetésből rendkívül erős dialektikával védelmezte a darwinismus materialisztikus tanait. Senki sem sejtván, hogy ki a szerző és hogy mi a vóltaképeni célja, a darwinisták és materialisták táborában rendkívül magasztaltattott a mű s egy uttal Hartmann és az ő bölcsészete minden illető ponton ócsároltatott. Most elő áll maga Hartmann, s kijelenti, hogy az anonym mű szerzője nem más, mint ő maga s egyuttal most már oly jegyzetekkel s felvilágosításokkal kíséri a mű első kiadását, amelyek a bornirt materialismus és darwinismus nyomorúságait és léhaságait a legvilágosabban kimutatják. Bármit mondjunk Hartmann bölcsészetének pl. a keresztyénséghez s theológiához való viszonyáról, anyi e műből is kétségenkívül van, hogy ő korunkban egyik legkitünőbb gondolkodó fő, és hogy sokkal jobban ösmeri a természet-tudományok mai állását és alapelveit, mint sok darwinista és materialista a bölcsészet elemeit. Egyébiránt a címzett mű miként általában a bölcsészetnek, ugy épen a keresztyénségnek is tesz némi apologetikai szolgálatot, nemcsak amenyiben a materialismus ellen küzd, hanem amenyiben a természetvizsgálat mezején is, követeli bizonyos esetekben a metaphysikai magyarázatok jogosultságát. Ezt mondja pl. a többek közt: „Ha a természetbuvár minden metaphysikai magyarázatot visszautasítana mint elfogadhatatlant, csak azért, mert az nem természettani magyarázat: ez által azt nyilvánítaná, hogy ő a természet-tudományt tartja, a minden kimagyarázhatót kimerítő egyedüli tudománynak. Ez épen olyan korlátolt felfogás lenne, mintha a bölcsész, minden természettani magyarázatot visszautasítana, csak azért mert azok nem metaphysikaiak. Gondoljunk pl. egy percre Rapha el sixtini Madonnájára, mint kimagyarázandó tárgyra. A bölcsész az által próbálja azt kimagyarázni, hogy kifejti azon vallásos és erkölcsi eszméket, amelyeken a mű nyugszik, a művelődés történeti viszonyokat, amelyek által az feltételezve van, s azon aeszthetikai alapfogalmakat, amelyek a műnek a szemléelő kedélyére való hatását érthetővé teszik. Igende, — mond a természetbuvár, — mindez, a természettan értelmében épen nem magyarázat, s ennél fogva azt mint ilyet, azaz természettanit, el nem fogadhatom. Ebben kétségenkívül igazsága van, de nincs igazsága, ha ezt is hozzá teszi: azt a magyarázatot én általában, — semmi tekintetben — el nem fogadhatom. Igazsága van, ha arra törekszik, hogy a színanyagoknak a vászonra tapadását, vegyész alkatát s a fehér világosság sugaraknak ebből következő abszortióját, reflexióját és dispersióját kinyomozza s a perspektiva törvényeit, s a testi előterjesztéseknek lapszerű kép szemlélete általi rekonstrukcióját kimagyarázza. De nincs igazsága ha azt hiszi, hogy mindezen természettani magyarázatokkal, a kép hatását csak megközelítőleg is kifejtette, s ha azt képzei, hogy exakt vizsgálatainak egész teljességével is, tárgya valódi és lényeges jelentésének megértéséhez csak közelebb is juthatott. Azt, a mi a fődolog volt, a bölcsész, minden természettani ösmeretek nélkül is sokkal jobban kimagyarázta, mint a természet-tudós, s a bölcsészi magyarázatok tartalmának valódi igaz vóltára nézve egészen közönyös volt az, hogy vajjon a bölcsészi kifejtés idején, képes

vólt-e már a természettan a színek hatását valami részben kimagyarázni, vagy pedig e mező, semmi egyéb, mint egy nagy hézag vólt még akkor annak térein. Ámde az ember mint kis világ, mikrokosmos, bizonynyal épen nem kisebb, hanem sokkal nagyobb műremek, mint mindazok, amelyeket valaha emberi kéz alkotott; szellemi jelentősége, anyagi alapjaihoz mérve még sokkal aránytalanul nagyobb, mint amilyen az, az oly legeszményibb alkotásnál, amelyet ő maga létrehozni képes vólt. Ha a legmagasztosabb emberi szellem-művek egyikét vesszük is fel például, mint az imént tevők, ezen mű, a művészi szellemnek csak egyik kifolyása a több mások mellett, tehát távolról sem meríti ki csak az ő maga művészi képességét sem, s viszont az ő művészi működése, csak egyik, habár kitünő de mégis egy oldalú irányzata az ő összes szellem-életének. Valamely első rangú lángész, bármely mezőn is, mindenkor véghetetlenül gazdagabb, hatalmasabb, mint amilyennek műveiből látszik. Ha pedig igaz ez, már a mikrokosmosra nézve, amely csak egyik példánya a tudatos szellem határozott, de tökélyre még nem jutott fejlődési fokozatának: menyivel nagyobb mértékben igaznak kell ennek lenni a makrokosmosra nézve, ha azt, mint fejlődése minden phasisainak egységes totálítását vesszük figyelembe. A természettudós azon igénye tehát, hogy a világ anyagi alapjai körül tett exakt vizsgálatai által, azoknak bölcsészki kimagyarázását feleslegessé és nélkülözhetővé tehesse, a gondolkodó ember előtt itt még neveltségesebb, mint vólt a sixtini madonna felhozott példájában, s mindenesetre sokkal durvább és menthetetlenebb egyoldalúság, mint a félszeg idealismus ellenkező hibája, amely az ő bölcsészki magyarázatai által a természettudományiakat nélkülözhetőkké tenni s helyettesíteni akarja.“ — Vajha mindez, csak egy kis előleges izleltető lenne, s valaki tüzetesen és közérthetőséggel ösmertetné közöttünk Hartmann címzett művét. Az efélékre nem kevés szükség van nálunk, mert találkoznak épen protestáns hitfelekezeti iskolákban is oly tanítócskák és tanárocskák, akik természettani elemi ösmerteiket, nyilvános tanórákon is, a vallás gyanuba hozására vagy épen csufolására szeretik felhasználni. Sajnálni lehet, hogy legalább anyit meg nem tanultak még, hogy miként a biblia ugy a konfessziók is, épen nem tartják magukat természettani törvénykönyveknek, s Krisztus és az apostolok épen nem azért jöttek, hogy természettani rendszereket állítsanak fel. Más a mező, más a cél s az irány! Természettudomány, bölcsészlet és vallás békében megférhetnek egymás mellett, csak helyesen fogjuk fel őket.

Flegler Sándor ur, a magyar tudományos akadémiának egyik valóban érdemes külföldi tagja, magyar nyelvünknek, nemzetünknek és irodalmunknak már évtizedek óta alapos ösmérője és lelkes barátja, aki a külföldi irodalom terén hazánk magasabb politikai érdekeinek is egészen önzéstelenül sőt fájdalom! a mi kellő elösmérésünk nélkül válságos időkben nem kevés szolgálatot tett, nem sokára a demokratzia történetéről fog világra bocsátani egy terjedelmesebb művet. A műnek, amelyen szerzője már évek óta dolgozik célja nemcsak az, hogy a tényleg fenállott demokrat vagy köztársasági államformák létrejöttét és sorsát összefüggőleg rajzolja, hanem az is, hogy a társadalmi s állami

élet mezején bárhol feltűnő egyes demokrat alkatrészeket és jelenségeket kellőn felmutassa és méltányolja. Aki ösmeri Flegler történelmi műveit s azok közül például a Szalay Lászlóról mint történetiróról s a magyarországi történetírás fejlődéséről szólókat — pedig hát, ezeket, legalább tudósainknak ösmerniök kellene, — az tudni fogja, hogy a fentjelzett müben is, egy valódi alapos s kivált korunkban rendkívüli érdekekkel bíró irodalmi jelenséget fogunk üdvözölhetni. Annak idejében részletesen fogunk fölöle szólni; addig is azonban, legyen szabad a tisztelt közönség figyelmébe ajánlani azt.

Jelentés a sárospataki ref. főiskola (akadémia és gymnasium) állapotáról az 1876/7. iskolai évben. Összeállították Orbán József akadémiai s Szivos Mihály gymnáziumi igazgatók. XXI. évfolyam. Sáros-Patak. 1877. 8r. 55. l. — A tanulók létszáma az év végén: a bölcsészet-hittani szakban 79, a jogiban 58; a gymnaziumban, ideértve az előkészítő osztályt is 549. Itt legkisebb a tanulók száma az előkészítőben t. i. 30, azután a VII-dikben t. i. 34, legnagyobb az I-sőben, t. i. 105 s a II-dikben t. i. 81. — A pályázatok eredménye az akadémiai szakban csekély, az ifjusági egyletekben már gazdagabb. A főiskolai nyomda hatalmasan működött; 22 művet nyomott 53,600 példányban, egy év alatt. A példányok legnagyobb részét iskolai könyvek alkotják. Hát a tisztántulí ref. egyházkerület illető embeereinek mikor jut már eszökbé, hogy azokat az elemi iskolai kézi-könyveket meg kellene vizsgáltatni s kiadásukat akként intézni, hogy a tiszta haszonnal valamely közjóra, pl. tanítói gyámintézet javára gyömölcsözzenek?

A nagyenyedi ref. Bethlen-főtanoda 1876/7. tanévi értesítője. Kiadta az igazgatóság. Kolozsvár. 1877, 4r. 56. l. — A tanulók létszáma: az elemi iskolák négy osztályában, mert itt ezek is a főtanodához számítatnak, 227; a gymnázium hat osztályában 301 legtöbb a 2-dikban, t. i. 86; legkisebb a 6-dikban, t. i. 50. A bölcsészeti tanfolyamban 35, a hittaniban 47; a tanítóképezdében 19. Az értesítőt az igazgató Garda Józsefnek, gr. Mikó Imre feletti lelkes emlékbeszéde nyitja meg. A számos pályázatok eredménye, a tanulóifjak számrah. képest jónak mondható.

Tudósítás a nagy-kőrösi helv. hit. főgymnázium állásáról az 1876—7. iskolai tanévben. Szerkesztette Bónis Károly Igazgató. Kecskemét. 1877. 8r. 22 l. A tanulók összes létszáma a 8. osztályban 240; legkisebb a 8-dikban t. i. 13, legnagyobb az elsőben, t. i. 49. — Itt egy kérdés jut eszünkbe: ha a derék Nagy-Kőrös maga, fen tud tartani 240 tanuló számára egy 8 osztályú főgymnáziumot; hát a tisztántulí ref. egyházkerület s Debrecen, miért nem tudnak a debreceni gymnáziumban, ahol a tanulók száma több mint két anyi, rendes párhuzamos tanárt állítani be, minden oly osztályban ahol a tanulók száma haladja pl. a 60-t? Na de majd meglesz az országos törvény, csak legyen a ki végrehajtsa!

A kis-kun-halasi helv. hitv. lyceum Értesítője az 1876/7-dik tanévről. Szerkesztette Csontó Lajos igazgató tanár. Kecskemét. 1877. 8r. Elöl Zámbo János tanárnak egy értekezése olvasható; személyragos mult részesülő és az „által“ névviszonyító használatáról. A tanulók összes száma 104 legnagyobb a hatodik osztályban t. i. 19, legkisebb

az 5-dikben és 7-dikben, t. i. 10. — Itt és még több más eseteknél is méltán ismételhetnők a fentebbi kérdést.

Értesítvény a csurgói reform. nagy gymnasiumról. 1876⁶/₇. Kiadta Bosznai István igazgató Nagy-Kanizsa. 1877. 4r. 13 l. --- A tanulók száma a hat osztályban összesen 173. Legkisebb a 6-dikban, t. i. 4, legnagyobb a 2-dikban, t. i. 21. E gymnasiumot legnagyobb részben a belső-somogyi ref. gyülekezetek, lelkészek és tanítók tartják fen, amiért őket mind nemzetünk, mind hitfelekezetünk részéről kiváló előismerés illeti. Gondoljuk el csak, hogy mily áldozatot hoznak ezek, némely zsiros nagy gyülekezethez, egyházmegyéhez és kerülethez képest

A békési hely. hitv. hat osztályu reál-gymnasium értesítője az 1876—7. tanévről. Közli Osváth Ferencz évi igazgató. Budapest. 1877. 4r. 27 l. A tanulók összes száma 140; legkisebb a 6-dik osztályban t. i. 6, legnagyobb az elsőben t. i. 42.

A nagy-kun-karcagi ref. egyház tulajdonát képező négy osztályu reál-gymnasium értesítvénye az 1876—7-diki tanévről. Szerkesztette Kovács Imre igazgató tanár Karcag. 1877. 8r. 29. l. -- A tanulók száma összesen 57, legtöbb az első osztályban, t. i. 26, legkevesebb a 3 s 4-ben, t. i. 8.

A debreceni m. k. gazdasági intézet és a kapcsolatában lévő földmives iskola értesítője az 1876—7. tanév végén. Közli Domokos Kálmán igazgató. Debrecen. 1877. 8r. 48. l. Tanulók száma a gazdasági intézetben összesen 49, a földmives iskolában 46.

A debrecei városi főreáltanoda évi értesítője az 1876⁶/₇. tanévről. Közli Gelencei Pál igazgató. Debrecen, 1877. 8r. 58. l. Megnyitja dr. Koós Gábortól egy értekezés: A salicylsav tudományos tekintetben s alkalmazása a háztartásban, a müipar terén, testünk épen tartása körül és a gyógyászatban. — A nyilvános tanulók összes száma a tanév végén 96 volt, legnagyobb az első osztályban t. i. 32, legkisebb a 6-dikban t. i. 5. A vallástudomány folyvást kevés figyelemben részesül; csupán egy osztályban adatik elő hetenként két órán, a többiben csak egyen, és pedig a protestáns tanulóknak; akik a többséget alkotják, évenként változó ifju egyének által. A torna már több figyelemben részesül. Érdekes, hogy királyi főigazgatója, ezen felekezeti jellemmel nem bíró, de ideiglenesen elhelyezve folyvást a ref. főiskola épületében lévő reáliskolának még most is egy római katolikus pap Nagy-Váradról. Na de, hátha így követeli ezt a mostani szabadelvű tudós kultur korszak amelyben a felekezetek közötti egyenjoguság is oly meghatóan s tényleg biztosítva van!

Értesítvény a debreceni hely. hitv. egyháznyolc osztályu leánynevelő-intézete 1876—7. tanévről. Az egyháztanács határozatából közli Dóczy Gedeon igazgató. Debrecen, 1877. 8r. 26 l. A tanulók összes száma 152, legkisebb a 8-dik osztályban t. i. 6, legnagyobb az 5-dikben t. i. 40.

A tiszáninneni hely. hitvallásu egyházkerület miskolci fő leánynevelőjének az 1876—7. tanévről szóló értesítője. Összeállította Tóth Pál igazgató tanár. Miskolc. 8r. 26. l. Itt csak öt osztály van s a tanulók összes száma 83, legkisebb az elsőben t. i. 8, legnagyobb a 3-dikban t. i. 27. — A füzet elején egy értekezés áll, amelyben az igazgató élénk színekkel festi „a nőnevelés hiányait, ferdeségeit

és szomoru következményeit jelen időnkben“. A nőneveldei vizsgálóról azt mondja, hogy kivált ez előtt, inkább valamely látványos ünnepély volt az mint vizsga, „melyen még férfi tanító, nevelő is, keztyüvel kezén, virágcsokrot tartva kezében, állott a félrevezetett nagy közönség előtt“. Schöne Welt wo bist du, kehre wieder!“ Kérem, még jöhet idő és pedig nem sokára, s e szép kor, itt vagy amott ismét visszatér! amidőn majd még talán magok a komoly tudós s szigorú káptói cenzorok is virágcsokrokkal stb. ékesen lépnek fel s a hölgyecskéknek és a mamácskáknak szép termete, finom metszésű orra, tüzes fekete szemei s más eféle tulajdonai is megérdemlett méltatásban részesülnek a növeldei közvizsgákon!.

A nagyváradai római kath. népiskolának nyolcadik értesítvénye az 1877. tanév végén. Nagy Várad. 1877. 8 r. 64 l. Elül Nogely István képezdei tanárnak egy jeles értekezése áll, melyben a vallásos nevelés szükségességét és eszközzésének módjait tárgyalja. Ezt mondja a többek közt: „Odáig jutott már az embereknek bizonyos része, hogy a vallásos nevelés szükségességének védelmére kell szállni, az ifjúság jövőjének érdekében. Évtizedek előtt nem volt erre szükség, mert minden ép eszű ember meg vala győződve, hogy a vallásosság a nevelésnek mindene. Hiába hunynók be szemeinket; a vallástalanság fekélyének pusztításáról tények beszélnek. Láttára ezen rombolásnak kötelessége minden jóra való embernek, védelmezni az ősök örökségét, az ifjúság jövőjének tőkéjét, a vallásos nevelést. — A közlött adatokból nyilván van, hogy a címzett iskolák folyvást virágzásban vannak, a tanítók szabályszerű neveléstani értekezleteket tartanak stb. Váradon minden felekezethez van saját iskolája, csak a reformátusnak nincs. Szomoru dolog! Nyilván járnak is már református gyermekek a címzett római kathólikus iskolába is, különben hiszen jól tudhatjuk, hogy hazánkban az úgy nevezett községi s városi nép — polgári és reáliskolák is, — kisebb nagyobb mértékben római kathólikus tanintézetek, szintig a királyi jogakadémiák is. A községi népiskolákba járó gyermekek száma most sincs oly nagy Váradon, mint a felekezetié; de azért mégis a község, illetőleg az állam tartja fen amazokat.

A vértessaljai helv. hitv. egyházmegye K. Nyéken 1876. aug. 10. s Pátyon 1877. máj. 3. tartott közgyűléseinek jegyzőkönyve. Kiadta Mészöly Pál egyházmegyei főjegyző. 8 r. 25 l. Kónc Imre főesperest részletes és tanulságos jelentéséből, s általában az egész jegyzőkönyvből a címzett egyházmegye virágzó állapotára lehet következtetni.

Händel Vilmos selmeci evang. lelkész és tanár ur Egyháztörténelmi kézikönyvet adott sajtó alá, középiskolák s tanítóképezdek számára. A mű mintegy 10 nyomott ivre fog terjedni, s 80 krért a szerzőnél lesz kapható. A beküldött két első ívből használható iskolai könyvre lehet következtetni, kiváltha a helyes magyarságra is minél nagyobb figyelmet fordít a szerző.

Fraenkel Bernát miskolci kiadó könyvtáros, előfizetést hirdet Barakonyi Kr. ref. segédlelkész „Bibliamagyarázatok a szószéken“ című munkájára. Előfizetési ár 1 frt 30 kr; határidő f. é. augusztus vége.

Raab Károly zólyomi evang. esperest ur tudatja, hogy Doleschall Sándor ur Synodalia című értekezése, mely az ág. h. ev.

egyetemes gyűlés által közrebocsátott zsinati előmunkálatot tárgyalja, — ő nála keresztkötés alatti bérmentes megküldés mellett 34 krért megrendelhető, F. Micsinye, U. p. Beszterce-Bánya.

A gyönki ref. gymnasium Értesítője az 1876/7. isk. évről. Szerkesztette Széki Elemér igazgató tanár. Kecskemét. 1877. 8 r. 20 l. A nyilvános tanulók összes száma 80 volt; legtöbb a 2-dik osztályban t. i. 26, legkevesebb a 4-dikben, t. i. 13.

A Soproni Lähneféle nyilvános tan és nevelő intézetnek Értesítője az 1876/7. tanévről. Sopron. 8 r. 10 és 57 l. Van benne egy értekezés Lähne igazgatótól a hazaszeretben való nevelésről. Az intézet elemi, real és gymnasiumi osztályokat foglal magában. Az év végén az elemi tanulók száma 12, a hat osztályu reáliskolabelieké 31, az ugyancsak hat osztályu gymnasiumbelieké 24.

Vajda Viktor „országos botránya“, megvilágítva Lähne Frigyes igazgató által. Sopron. 8 r. 22 l. Ára 20 kr. A Lähne féle intézet ellen Vajda által emelt vádakát utasítja vissza.

Smetanka Franz, Kurtzgefasster Schematismus der evangelischen Kirche, augsburgischen und helvetischen Bekenntnisses in Böhmen und Mähren 1877. 8 r. 33 l. E kis füzet tehát, a cseh és morvaországi protestánsok jelen állapotáról szól. Összes számuk 152,247, kik közt református 106,790 van. A reformátusoknak van egy tanítóképezdők, mindkét hitv. tanulók számára Csazlauban, hat tanárral s jelenleg 32 tanulóval; van továbbá kisededővők s nőnevelő intézetek, Gusztáv Adolf fiókegyletök, lelkesi és tanítói özvegyek és árvák számára gyámintézetek; keresztyéni jólétevégyletök, melynek célja a többek közt szegények, nyomorultak gyámolítása, vasárnapi iskolák alapítása, pogány misszió lehető segélyezése. Vallásos nyomtatványok terjesztése, stb. e célra külön Comenius-egylet is áll fen. Ilyen intézeteik és egyleteik külön az ágostai hitvallásuaknak is vannak. Folyóiratuk cseh nyelven van hét, ezek közül három a reformátusoké, kettő az ág. hitvallásuaké, kettő pedig evang. keresztyén családi lap. E folyóiratok közül egyik 17, másik 10 év óta fen, a legifjabb egy családi lap, 3 éves tanfolyamu. Népeiségére s tagjainak vagyonosságára nézve hol áll a magyar protestáns egyházhoz képest a maroknyi és folyvást inséggel küzdő szegény cseh és morva protestáns egyház, s mégis ebben menyivel több a haladás és élet jelensége mint nálunk. Roppant terhet hordoz pedig ott az egyház és iskola fentartatása végett némely gyülekezet. Épen azon helyen, Ober Kraupenben is ahol a címzett füzet szerzője a lelkes, minden egyháztag épen felényi egyházi és iskolai adót fizet, mint amennyi a polgári adója. Mondanának ki csak nálunk valami efélet, bizony nagy részünk kiállana a vallásából, ami nálunk nagyon könnyen is menne, miután különben is jóformán csak nevét viseljük egyik másik felekezetnek.

Az utolsó percekben érkezett hozzánk: Értesítő a reformátusok debreceni főiskolájában a gymnasium és

*

tanítóképezdéről az 1876/7-dik tanévről. Szerkesztették Márk Pál gymnaziumi s Joo István tanítóképezdei igazgatók. Debrecen. 1877. 8 r. 61 l. Rendes tanár fel van mutatva 15, segédtanár 2, melléktanár 4, tehát összesen 21 tanári egyén működött e gymnáziumban, a rendes tanárok közül 3-ra nyilván meg van jegyezve, hogy akadémiai tanár. A tanulók létszáma az iskolai év végén összesen 656; legnagyobb az első osztályban t. i. 113, ezután a 8-dikban 100, legkisebb az ötödikben, t. i. 54. A tanulók létszámát tekintve, folyvást fenforog tehát annak a szükségsege, hogy legalább néhány párhuzamos osztály állíttassék, és pedig nem segéd, hanem valóságos képzett rendes tanárokkal. — A tanítóképezdeben működött összesen 7 tanár, ezek közül három rendes. Az iskolai év elején a tanulók száma 78, végén 58 volt, nev. az első osztályban 33, a másodikban 14, a harmadikban 11. Nagyon helyes dolog, hogy a tanítóképezde most már önálló természettani szertárral van ellátva.

Értesítvény a reformátusok debreceni főiskolájában lévő akadémiai tanfolyamokról. Szerkesztette Tóth Mihály akadémiai igazgató tanár. Debrecen, 1877. 8r. 80 l. — Az év végén volt theologus, ideértve a pályavégzeteket is összesen 105, jogász 104. A nyilvános pályázatok eredménye kielégítő, mert szeretjük felteni, hogy egyetlen magyar protestáns iskolában sem követtetik e téren a jézsuiták szokása, akik, mint tudva van, szintén szoktak pályakérdéseket kitűzni nyilvánosan, de titkos jeligés levéllel stb, azonban kézalatt rendszerint megbízták az írásra kegyenc tanítványaikat s segéltették is őket a pályakérdés megfejtésében; a nyilvános jutalmazásnál aztán annál nagyobb hűhót csináltak.

Gondolkodástan, az egyetemesítő — inductiv s lehozó deductiv módszer alapján. — Irta Öreg János. Nagy Kőrös. 1877. 8 r. 150 l. Ára 1 frt. Kapható szerzőnél Nagy Kőrösön, s Pfeiffer Ferdinánd könyvkereskedésében Budapesten. E mű nagyon megérdemli az illető szaktanárok tüzetes vizsgálatát.

Papp Arthur máté-szalkai ref. lelkész s Kósa Ede nagy károlyi ref. segéd lelkész előfizetést hirdetnek Tavaszi virágok című, beszélyeket s költeményeket tartalmazó műre, — egy frt. o. é. Nem valami nagy baj, ha kivált ifju lelkésztársaink közül akadnak néha néha költői írók is. Csakhogy ha van ilyen pl. kettő, — valódi képzett theologus írónak lenni kellene huszonkettőnek; mert hát a többek közt pl. azok a valahai magyar protestáns egyetemi hittanárok is ilyenek közül fognának aztán válni jövődőben!

Grimm és Horovicz könyvkereskedésében, Budapest. IV Ferenciek tere 2. rövid idő mulva megfog jelenni: Péterfy Sándor, Természetrajzi olvasókönyv, a népiskola felső osztályai számára. Első rész mintegy hét iv. Ára kötve 50 kr. A szétküldött mutatvány után itélve, célszerű és hasznos olvasó könyv várható.

